

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 73 (2023), s. 85-109.

Geliş/Received: 15.06.2023

Kabul/Accepted: 16.09.2023

DOI: 10.46955/ankuayd.1314945

(Araştırma Makalesi/Research Article)

SOVYET RUSYA'NIN MİLLİ MÜCADELE HAREKETİNE MALİ VE ASKERİ YARDIMLARI (1919-1922)*

SOVIET RUSSIA'S FINANCIAL AND MILITARY AIDS TO THE NATIONAL STRUGGLE MOVEMENT (1919-1922)

NURETTİN ÇAKICI**

ÖZ

Milli Mücadele döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti temsilcileri bağımsızlık mücadelelerini sürdürmek için gerek ihtiyaç duydukları silah, cephane, askeri teçhizat ve mali yardımları temin etmek gerekse diplomatik anlamda destek sağlayabilmek amacıyla Sovyet Hükümeti ile yakın ilişki kurmuştur. Sözü edilen dönemde Türk ve Sovyet Hükümetlerini ortak paydada hareket etmeye sevk eden en önemli faktör tarafların İtilaf devletlerine karşı mücadele halinde olmalarıydı. TBMM Hükümeti temsilcileri bağımsızlık mücadelelerinin başarılı olamaması durumunda Sovyet Hükümetinin de İtilaf devletlerinin baskı ve tehdidine maruz kalacaklarını ileri sürerek, onlardan askeri ve mali destek talep etmiştir. Sovyet Hükümeti temsilcileri ise İtilaf devletlerinin Türk Boğazları, Kafkasya ve Karadeniz yoluyla ülkelerine yönelik olası tehdit ve saldırılarını bertaraf etmek için TBMM Hükümeti temsilcilerinin taleplerine olumlu yanıt vermiştir. Taraflar arasında gerçekleştirilen müzakerelerden sonra yardımların gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Gönderilmesi planlanan malzemeler için sevkiyat merkezi olarak Rusların Tuapse ve Novorossiysk limanları belirlenmiştir. Karadeniz İtilaf devletlerinin denetiminde olduğundan sözü edilen limanlardan yüklenen malzemeler gizli bir şekilde Trabzon limanı başta olmak üzere TBMM Hükümetine bağlı limanlara sevk edilmiş ve bu limanlardan da Batı Cephesine ulaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Türk, Sovyet Arşiv Belgeleri, Rus, Yardım.

ABSTRACT

During the National Struggle period, the representatives of the Turkish Grand National Assembly (TGNA) Government established close relations with the Soviet Government in order to provide the weapons, ammunition, military equipment and financial aid they needed to continue their struggle for independence and to provide diplomatic support. The most important factor that prompted the Turkish and Soviet governments to act on a common ground in the mentioned period was the fact that both sides were in a struggle against the Entente States. The representatives of the TGNA Government claimed that if their struggle for independence was not successful, the Soviet Government would also be exposed to the pressure and threats of the Entente States and requested military and financial support from them. The representatives of the Soviet Government, on the other hand, responded positively to the demands of the TGNA Government in order to eliminate the possible threats and attacks of the Entente States against their country through the Turkish Straits, the Caucasus and the Black Sea. After the negotiations between the parties, it was decided to send the aid. The Russian ports of Tuapse and Novorossiysk were designated as the shipping centers for the materials planned to be sent. Since the Black Sea was under the control of the Entente States, the materials loaded from the ports mentioned above were secretly shipped to the ports affiliated with the Government of the TGNA, especially Trabzon port, and from these ports they were delivered to the Western Front.

Keywords: Aid, National Struggle, Russian, Soviet Archive Documents, Turkish.

* Bu makale, yazar tarafından 2021 yılında tamamlanan "Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, nurettincakici@trabzon.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9193-122X.

Extended Abstract

With the advantage provided by the provisions of the Armistice of Mondros signed between Britain and the Ottoman Empire on behalf of the Entente states after the First World War, the Entente states had established a military and political superiority in the Turkish Straits and the Black Sea. Against the occupation activities of the Entente states, which started to occupy Turkish territories before a peace agreement was signed, the Turks started a resistance movement in order to defend their homeland. These resistance movements, which started locally and were based on the principle of patriotism, became more organised with the departure of Mustafa Kemal Pasha to Samsun and turned into a total war of independence with the opening of the Turkish Grand National Assembly (TGNA).

At the beginning of the National Struggle movement, Britain brought up the "Caucasian Great Wall" project by supporting anti-Soviet Russia groups in the Caucasus in order to prevent a possible Turkish-Russian (Bolshevik) rapprochement or co-operation. Although it remained in theory, the main aims of this project were to prevent the spread of Soviet influence and regime to the Near and Middle East through the Caucasus, as well as to ensure the security of the Indian route. With this strategy, Britain would not only neutralise a possible Turkish-Soviet cooperation, but would also encircle the Soviet Government from the southern borders and the National Struggle movement from the east and west. Because the Turks were fighting against the Greek army on the Western Front, which was materially and morally supported by the Entente states and especially Britain. Supporting the expansion of the Greek army from west to east in Anatolia threatened not only the TGNA Government but also the Soviet Government. The Greek army's defeat of the Turks in the aforementioned region would cause the Soviet Government to be surrounded by a hostile state from its southern borders and at the same time, its opening or passage to the south would be prevented.

The tendency of the Turkish and Soviet sides to get closer to each other or to cooperate has logical reasons for both sides. For the Soviet Government, the Muslim-Turkish population living within the borders of Russia was one of these reasons. During the civil war in Russia, the Entente states supported the supporters of Tsarist Russia against the Bolsheviks. The Soviet representatives were aware that the Muslim-Turks living within their borders and the Muslim-Turks in Turkey had common ethnic, religious and cultural ties. Therefore, they endeavoured to establish close relations with the Government of the TGNA in order to gain allies against the Entente powers and to attract the Muslim-Turks living within their borders to their side. In this context, on 1 May 1919, through the Communist International (III. International), the workers and peasants of Turkey were called for unity against the imperialist states and success was wished to the workers and peasants of Turkey by Chicherin on 13 September 1919. With this policy, they aimed, on the one hand, to gain the support of the Muslim-Turks within their borders during the civil war and, on the other hand, to gain sympathy among other Muslim-Turkish societies or governments by taking advantage of the prestige of the Turks in the Turkish and Islamic world.

After the positive results of the negotiations between the representatives of the Turkish and Soviet Governments, it was decided to give military and financial support to the TGNA Government, and towards the end of September 1920, the first financial and military aid was sent. It is difficult to determine the share of the aids in the military capabilities and financial structure of the TGNA Government. However, it is possible to say that the financial and military aids (weapons, ammunition, military equipment, etc.) sent by the Soviet representatives between the years 1920-1922 played an important role in the victory of the TGNA Government in the National Struggle. It is seen that financial and military aids have been increased and accelerated especially after the Moscow Treaty. The aid sent by the Soviet Government enabled both the Turkish public, the TGNA Government and the Turkish Army to gain diplomatic and psychological advantages against the Entente powers during the war.

Financial and military aids were sent piecemeal in order to prevent both transportation conditions and the possibility of changing the axis of the TGNA Government. For this reason, the aforementioned aids were insufficient in terms of meeting the needs of the TGNA Government in a timely manner. However, the point that should not be overlooked is that in this process, the Soviet Government is also facing financial problems as it is in a civil war. Therefore, they could not send all the help they expressed. Evaluation of aids in terms of quantity or quality should be made considering that the TGNA Government is in a civil war. Therefore, it should be underlined that the materials sent to equip the army are much more important than financial aid. It is possible to understand the importance of these aids by comparing them with the fact that the needed weapons, ammunition and military equipment aids could not be procured from elsewhere at that time.

Although some studies have been carried out on both Turkish-Soviet relations and the aids sent by the Soviet Russian Government to the Government of the TGNA, it is seen that these studies generally utilise local archival sources and the memoirs of personalities who witnessed the period. Although the aforementioned sources are also taken into consideration in this study, some information has been updated and some new information has been revealed thanks to the documents obtained from the archives of the country that provided financial and military support to the National Struggle movement. The aforementioned archive documents, gave originality to the study, and on the other hand, enabled the comparison of the information and data presented.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf devletleri adına İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Mütarekesi hükümlerinin sağladığı avantaj ile İtilaf devletleri, Türk Boğazları ve Karadeniz'de askeri ve siyasi bağlamda bir üstünlük kurmuştu. Henüz bir barış anlaşması imzalanmadan Türk topraklarını işgale başlayan İtilaf devletlerinin işgal faaliyetlerine karşı Türkler, vatan topraklarını savunmak amacıyla bir direniş hareketi başlatmıştır. Yerel olarak başlayan ve vatanperverlik esasına dayanan bu direniş hareketleri Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geçmesiyle birlikte daha teşkilatlı bir hal almış ve TBMM'nin açılmasıyla birlikte topyekûn bir bağımsızlık savaşına dönüşmüştür.

İtilaf devletlerinin Türk topraklarının işgaline yönelik girişimleri sadece Türklerin değil Sovyet Hükümeti temsilcilerinin de endişelenmesine neden olmuştur. Zira Bolşevik İhtilali ile Rusya'da yönetimi ele geçirmelerine rağmen ülkelerinin tamamında henüz hâkimiyetlerini sağlayamamış olan Sovyet Hükümeti temsilcileri, güney sahillerinden gelebilecek tehdit ve saldırılara karşı da açık hale gelmiştir.¹ Sovyet Hükümeti temsilcileri gerek güvenlik endişeleri gerekse ideolojilerinin kabul görmesi ve geleceği açısından İtilaf devletlerine karşı gerçekleştirilen bağımsızlık mücadelelerine destek verme eğiliminde olmuştur. Bu nedenle Mondros Mütarekesinin ardından şekillenmeye başlayan Millî Mücadele hareketi Sovyet Hükümeti temsilcileri tarafından dikkatle takip edilmiştir.

TBMM Hükümeti temsilcileri Sovyet Hükümeti temsilcilerinin yayımladıkları deklarasyonları, geliştirdikleri söylemleri ve elbette ki dönemin siyasi konjonktürünü de göz önünde bulundurarak Sovyet Hükümeti ile yakın ilişki kurmak istemiştir. Burada özellikle İngiltere'nin TBMM Hükümetinin bağımsızlık şartlarını kabul etmeye yanaşmaması baş etken iken gerek mali gerekse silah, cephane ve askeri malzeme temini hususu Türkler açısından en temel gerekçeler olarak öne çıkmıştır. Millî Mücadele sürecinde "düşmanımın düşmanı dostumdur" ilkesi çerçevesinde Türk ve Sovyet Hükümetlerinin genel anlamda İtilaf devletlerine karşı zaruri olarak birlikte hareket ettiğini söylemek mümkündür.

Gerek Türk-Sovyet ilişkileri gerekse Sovyet Rusya Hükümeti tarafından TBMM Hükümetine gönderilen yardımlar² hususunda bazı çalışmalar yapılmasına karşın bu çalışmalarda genellikle yerli arşiv kaynaklarından ve döneme tanıklık eden şahsiyetlerin anılarından yararlanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada sözü edilen kaynaklar da dikkate alınmakla birlikte Millî Mücadele hareketine mali ve askeri anlamda destek veren ülkenin arşivlerinden temin edilen belgeler sayesinde bazı bilgiler güncellenirken bazı yeni bilgiler de ortaya konulmuştur. Sözü edilen arşiv belgeleri bir yandan çalışmaya özgünlük kazandırırken diğer taraftan da ortaya konulan bilgi ve verilerin karşılaştırılmasına olanak sağlamıştır.

1. Stratejik ve Diplomatik Olasılıklar Bağlamında Türk-Sovyet Yakınlaşmasına Neden Olan Faktörler

Millî Mücadele hareketinin başlarında İngiltere olası bir Türk-Rus (Bolşevik) yakınlaşması ya da iş birliğini önlemek amacıyla Kafkasya'da bulunan Sovyet Rusya karşıtı grupları destekleyerek, bir "Kafkas Seddi" projesini gündeme getirmiştir. Her ne kadar teoride kalmış olsa da sözü edilen projenin temel amacı ya da amaçları; Sovyet etkisi ve rejiminin Kafkasya yoluyla Yakın ve Orta Doğu'ya yayılmasının engellenmesi yanında Hint yolunun güvenliğini de sağlamaktı. Bu strateji ile İngiltere muhtemel bir Türk-Sovyet iş birliğini etkisizleştirmekle kalmayacak, Sovyet Hükümetini güney sınırlarından Millî Mücadele hareketini ise doğudan ve batıdan kısıtlayacak

¹ Bülent Gökay, *Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye*, Çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları, 2. Baskı, 2006, 82.

² Millî Mücadele döneminde Sovyet Hükümeti tarafından gönderilen yardımlar hususunda yapılan çalışmalar için bkz. Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2. Baskı, 2013; Ülkü Çalışkan, "Türk Kurtuluş Savaşı'nda Sovyet Rusya'nın Mali ve Askeri Yardımları", *Karadeniz Araştırmaları*, 3/9, Çorum, (2006): 35-54; Toktamış Ateş, "Millî Mücadele'nin Mali Kaynakları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 5, İstanbul: İletişim Yayınları, (1985): 1196-1199; Selda Kılıç, "İstiklal Harbi'nde Sovyetler Birliğinden Gelen Yardımlar", *DTCF Dergisi*, 56/1, (2016): 124-143.

almış olacaktı.³ Zira Türkler, Batı Cephesinde İtilaf devletleri ve özellikle de İngiltere tarafından maddi ve manevi anlamda desteklenen Yunan ordusuna karşı savaşıyordu. Anadolu'da Yunan ordusunun batıdan doğuya doğru yayılmasının desteklenmesi ise sadece TBMM Hükümetini değil aynı zamanda Sovyet Hükümetini de tehdit etmekteydi. Yunan ordusunun bahsi geçen bölgede Türkleri mağlup etmesi sonraki süreçte Sovyet Hükümetinin güney sınırlarından düşman bir devlet tarafından kuşatılmasına neden olacak ve aynı zamanda güneye açılması ya da geçişi de engellenmiş olacaktı.

Türk ve Sovyet taraflarının birbirlerine yakınlaşması ya da iş birliği yapmaya eğilimli olmalarının her iki taraf için de mantıklı gerekçeleri vardır. Sovyet Hükümeti açısından Rusya sınırları içerisinde yaşayan Müslüman-Türk nüfusu sözü edilen gerekçeler arasında yer almaktadır. Rusya'daki iç savaş sırasında İtilaf devletleri, Bolşeviklere (Sovyet temsilcileri-Kızılılar) karşı Çarlık Rusya'sı taraftarlarını (Beyazlar)⁴ desteklemekteydi. Sovyet temsilcileri kendi sınırları içerisinde yaşayan Müslüman-Türkler ile Türkiye'deki Müslüman-Türklerin ortak etnik, dini ve kültürel bağlara sahip olduğunun bilincindeydi. Dolayısıyla gerek İtilaf devletlerine karşı müttefik kazanmak gerekse kendi sınırları içerisinde yaşayan Müslüman-Türkleri kendi saflarına çekmek amacıyla TBMM Hükümeti ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır.⁵ Bu kapsamda 1 Mayıs 1919 tarihinde Komünist Enternasyonal (III. Enternasyonal) aracılığıyla Türkiye'nin işçi ve köylülerine⁶ ve 13 Eylül 1919'da da Çiçerin tarafından yine Türkiye'nin işçi ve köylülerine emperyalist devletlere karşı birlik çağruları yapılmış ve başarı dileklerinde bulunulmuştur.⁷ Takip edilen bu politika ile bir yandan iç savaş sırasında kendi sınırları içerisinde bulunan Müslüman-Türklerin desteklerini almayı diğer yandan da Türklerin, Türk ve İslam âlemindeki prestijinden yararlanarak diğer Müslüman-Türk toplum ya da hükümetler arasında sempati kazanmayı amaçlamışlardı.⁸

Gerek TBMM Hükümeti temsilcilerinin gerekse Sovyet Hükümeti temsilcilerinin temel amacı İtilaf devletlerinin başat gücü olarak öne çıkan İngiltere ile kendi şartları çerçevesinde bir anlaşma imzalayabilmek ve uluslararası arenada bağımsız birer devlet olarak tanınırlık elde etmektir. İtilaf devletleri tarafından alenen tehdit edilen bu iki hükümet, sözü edilen devletlere karşı ortak paydada birleşmelerine rağmen taraflardan birinin diğerinden habersiz İngiltere ile anlaşarak kendisine cephe almasından endişe duymaktaydı. Daha çok Sovyet temsilcileri tarafından dile getirilen bu olasılık genel itibarıyla Kafkasya ile ilişkilendirilebilir. Zira Türkler İngiltere ile anlaşarak Sovyet Hükümetine karşı Kafkasya'da bir ittifak yapabiliirdi. Bu durum Sovyet temsilcilerinin üzerinde önemle durdukları bir husustur. Öte yandan böyle bir anlaşma olmasa dahi Türklerin İtilaf devletlerine karşı verdikleri mücadeleyi kaybetmeleri sonucunda Türkiye'de dolayısıyla da Kafkasya'da İngiltere'nin belirleyeceği bir siyasi yapı oluşacaktı. Bu durum sonraki süreçte hem güvenlik hem de ideolojik anlamda Sovyet temsilcilerinin aleyhine gelişim gösteren bir siyasi tablonun ortaya çıkmasına neden olacaktı.⁹

Rus arşiv belgelerine yansıyan yazışmalarda; Türkiye ve Kafkasya'da belirtilen bağlamda bir statükonun kurulmasının kendileri açısından son derece yıkıcı sonuçlar doğuracağı belirtilmektedir.¹⁰ Bu nedenle Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesine her ne olursa olsun askeri ve mali anlamda yardım gönderilerek bahsi geçen mücadelenin başarılı olmasının sağlanması gerektiği aksi halde güney ve güney doğu sınırlarında çok güçlü düşmanlar ile karşı karşıya kalabilecekleri aynı belgelerde ifade edilmektedir. Bu durumun ise ileride Türklerle yapacakları yardımın miktarından çok daha fazla harcama yapmalarına sebep olabileceği vurgulanmıştır.¹¹ Bütün bu olasılıkları analiz eden Sovyet temsilcileri TBMM Hükümeti temsilcilerine askeri ve mali anlamda destek vererek, onları kendi saflarına çekmeye çalışmıştır.

³ Bu kapsamda geniş bilgi için bkz. Ömer Erden, "Millî Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Kafkas Seddi Meselesi", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/133, (2017), 133-143; Derya Çakıcı, Nurettin Çakıcı, "Kafkas Seddi Projesi ve Bolşevik Rusya'nın Bu Sedde Karşı Tutumu Üzerine Bir Değerlendirme", *Prof. Dr. Hikmet Öksüz'e Armağan*, Ed. Ahmet Köksal-Veysel Usta, Trabzon: Serander Yayınları, 2022, 143-159.

⁴ Herbert George Wells, *Gölgeler İçinde Rusya*, Çev. Mert Morali, İstanbul: İthaki Yayınları, 2019, 60.

⁵ Nurettin Çakıcı, Hikmet Öksüz, "Bolşevik Rusların Millî Mücadele Hareketiyle Temas Kurma Girişimleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 16, 32, (2020): 717-746.

⁶ Fahir Armaoğlu, "1920 Yılında Millî Mücadele ve Sovyet Rusya", *VII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt 2, Ankara, 1970, 893-900.

⁷ Yuriy Veniaminoviç Klyuçnikov, Andrey Sabanin, *Mejduradnoya Politika Noveşego Vremeni v Dogovorah, Notah i Dekleratsiyah*, Çast 2, Moskva: İzdanie Litizdata NKİD, 1926, 384-387.

⁸ Çakıcı, Öksüz, "Bolşevik Rusların", 727-728.

⁹ Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sotsialno-Politiceskoy İstori (RGASPI) Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 3. Bu arşive bundan sonra yapılacak atıflar bu şekilde gösterilecektir. (RGASPI, 159-2-57-3).

⁹ RGASPI, 159-2-57-3; Çakıcı, Öksüz, "Bolşevik Rusların", 727-728.

¹⁰ RGASPI, 159-2-57-3.

¹¹ RGASPI, 159-2-57-3.

Türkler açısından bakıldığında, Türklerin öncelikli amacı İngiltere ile Misak-ı Milli kapsamında bir barış anlaşması imzalamaktı. Ancak İngiltere'nin Türklerin bağımsızlık şartları karşısındaki uzlaşmaz tavrı nedeniyle ilk etapta böyle bir anlaşma yapılamamıştır. Türkler, askeri zafer kazanmadan şartlarının kabul edilmeyeceğinin farkına varmış ve bu nedenle hem müttefik ya da müttefikler bulabilme hem de silah, cephane ve mali yardım arayışına girmiştir. Dönemin siyasi konjonktürü göz önüne alındığında, gerek aynı cepheye yani İtilaf devletlerine karşı mücadele etmesi gerekse bağımsızlık mücadeleleri için ihtiyaç duyulan askeri ve mali yardımların temin edilebileceği tek seçeneğin Sovyet Hükümeti olması sebebiyle Sovyet Hükümeti temsilcileri ile yakın ilişki kurulmak istenmiştir. Her ne kadar tarafların İtilaf devletlerine karşı iş birliği yapmak için hayati gerekçeleri varsa da Türkler Sovyet temsilcilerin pratikte izleyeceği dış siyasetten emin değillerdi. Zira onlar da –zayıf bir ihtimal olsa da- İngiltere ile anlaşarak Türkleri iki ateş arasında bırakabilirlerdi. O nedenle hem Sovyet Hükümetini kendi saflarına çekmek hem de onlar ile bir anlaşma imzalayarak, onlardan daha fazla askeri ve mali yardım sağlayabilmek için birtakım stratejik argümanlara vurgu yapmıştır.

TBMM Hükümeti temsilcileri sözü edilen kapsamda İtilaf devletlerine karşı verdikleri mücadelenin başarılı olamaması durumunda Sovyet Hükümetinin güney sınırlarından düşman kuvvetler tarafından tamamen kuşatılacağını ileri sürmekteydi. Ancak başarılı olmaları durumunda Boğazlar, güney sınırları ve Kafkasya'nın güvende olmasının yanında dost bir komşu kazanacaklarını Sovyet temsilcilerine hassasiyetle iletmıştır. Bu bağlamda sadece Anadolu'da değil, Yakın Doğu, Kuzey Afrika ve Hindistan'da da mücadele ettiklerini, sözü edilen bölgelerdeki toplumlar ile ortak dini ve kültürel bağlardan yararlanarak onları emperyalist devletlere karşı ayaklandırmaya teşvik ettiklerini dile getirmiştir.¹² İngiliz ve Fransız emperyalistlerine karşı direnen tek güç olduklarını belirten TBMM Hükümeti temsilcileri bu mücadeleleri ile Türkiye'nin, Kafkasya'nın, Yakın Doğu'nun, Orta Asya'nın ve Hindistan'ın İngilizlerin oyuncağı olmuş Hilafetin nüfuzuna girmesini engellediklerini ifade etmiştir.¹³ Dolayısıyla TBMM Hükümeti temsilcileri sözü edilen faktörleri dile getirerek, Sovyet Hükümeti temsilcilerinden destek istemiş ve onların güvenlik endişelerinden yararlanmaya çalışmıştır.

2. Taraflar Arasında Resmi İlişkilerin Kurulması

Türk ve Sovyet tarafları arasında ilk temas teşebbüsünün Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da bulunduğu sırada bir Sovyet heyetinin kendisine İtilaf devletlerine karşı ortak hareket edilmesi koşuluyla askeri ve mali destek sağlanacağı kapsamında bir görüşme ile başladığı bazı kaynaklarda ifade edilmiştir.¹⁴ Türkler de silah, cephane, askeri teçhizat ve mali yardım temin etmek amacıyla Sovyet temsilcileri ile temas kurmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Milli Mücadelenin henüz başlarında gerek Sovyet Hükümeti ile resmi ilişkilerin kurulmasına zemin hazırlamak gerekse Sovyet Hükümetinin askeri ve mali yardım olanaklarını öğrenmek maksadıyla Fuat Sabit Bey¹⁵ Moskova'ya, Ömer Lütfi Bey'in ise Bakü'ye gönderildiği bilinmektedir.¹⁶ Yine Milli Mücadele hareketi için silah, askeri teçhizat, cephane ve para temin edebilmek ve bu kapsamda araştırma yapmak için Halil (Kut) Paşa da Doğu'ya görevlendirilmiştir.¹⁷ Bütün bu gayri resmî girişimler bir yana taraflar arasındaki ilk resmi temas kurma girişiminin TBMM açıldıktan sonra vuku bulunduğu bir gerçektir. 26 Nisan 1920'de TBMM Hükümetinin emperyalist devletlere karşı Bolşevik Ruslar ile iş birliğinin kabul edildiği ve Bolşeviklerden askeri-mali desteğin

¹² RGASPI, 85-T-97-17; Çakıcı, Öksüz, "Bolşevik Rusların", 727-728.

¹³ RGASPI, 85-T-97-17 arka sayfa.

¹⁴ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa*, İstanbul: Nokta Kitap, 2016, 260-262; Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, 37; George S. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, Çev. Enis Yedek, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 3. Baskı, 1979, 63; Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri Sovyet Arşiv Belgeleriyle*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014, 28-40; Nurettin Çakıcı, Hikmet Öksüz, "Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Havza Görüşmesi Üzerine Bir Değerlendirme", *1918-1919 Mütarekeden Milli Mücadeleye Hayal Kırıklığı, Uyanış, Örgütlenme ve Direniş Uluslararası Sempozyum*, İstanbul, 2020, 298-314.

¹⁵ Doktor Fuat Sabit Bey 1887'de Erzincan'da doğmuştur. Türk Ocağının kuruluş çalışmalarında yer almıştır. Sonraki süreçte Teşkilat-ı Mahsusa bünyesine dâhil olmuş olan Fuat Sabit, devlet adına gizli görevlerde de bulunmuştur. Milli Mücadelenin başlarında Bolşevikler ile temas kurmak amacıyla Moskova'ya gönderilmiştir. 1934'te Ağacıkoğlu soyadını almış fakat yaygın olarak Ağacıkoğlu'nun kısaltılmış hali olan Ağacık soyadını kullanmıştır. Fuat Sabit Bey hakkında geniş bilgi için bkz. Ufuk Erdem, *Türk Ocağı Kurucularından ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın Önemli Simalarından Doktor Fuat Sabit*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, 1-11.

¹⁶ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014, 80.

¹⁷ Taylan Sorgun, *Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e*, İstanbul: Destek Yayınevi, 2010, 227-230; Halil Paşa, Fuat Sabit Bey ile Bakü'de bir araya gelmiş ve buradan birlikte Moskova'ya hareket etmiştir. Bkz. Çakıcı, Öksüz, "Bolşevik Rusların", 735.

istendiği “TBMM Hükümetinin Moskova Hükümetine Birinci Önerisidir” başlığını taşıyan ilk teklifname, taraflar arasındaki resmi ilişkilerin kurulmasının başlangıcını ifade etmektedir.¹⁸

Hükümetin kurulmasının ardından Dışişleri Bakanlığına getirilen Bekir Sami (Kunduh) Bey başkanlığında, Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, İbrahim Tali (Öngören) Bey, Lazistan Mebusu Osman Nuri (Özgen) Bey ve Seyfi (Düzgören) Bey’den oluşan heyet¹⁹ gerek resmi görüşmelerde bulunmak gerekse bir anlaşma imzalamak amacıyla Moskova’ya gönderilmiştir.²⁰ Moskova’da belirtilen bağlamda görüşmeler yapan TBMM Hükümetinin ilk resmi heyetinin girişimleri sonucunda bir anlaşma taslağı ortaya çıkmıştır. Parafe edilen anlaşma Sovyet heyetinin Ermenilere Muş, Van ve Bitlis’ten toprak verilmesi yönündeki talepleri nedeniyle imzalanamamış²¹ ve görüşmelere kısa bir süre ara verilmiştir. Fakat görüşmeler sırasında Sovyet Hükümeti tarafından gönderilecek olan yardımların ilk kısmının Osman Nuri Bey’le gönderilmesi kararlaştırılmıştır.²²

TBMM Hükümeti temsilcileri gerek Sovyet Hükümetini bir anlaşma yapmaya yöneltmek gerekse onlardan askeri ve mali destek sağlamak amacıyla Doğu’da Ermenilere karşı bir askeri harekât başlatmış ve başarılı olmuştur. Harekâtın bir diğer amacı da Türk-Sovyet Hükümetleri arasında yer alan ve Türk-Sovyet sınırdaşlığının önünde engel oluşturan emperyalist devletler ile birlikte hareket eden grupları ortadan kaldırmaktır. Böylelikle Türk Sovyet Hükümetleri sınırdaş olacak ve gönderilecek olan malzemelerin transit sorunu da halledilmiş olacaktır. Ayrıca TBMM Hükümeti Kafkasya’ya doğru harekâta devam etme algısı yaratarak Sovyet Rusya Hükümetini anlaşma yapmaya zorlayacaktı. Öte yandan Doğu sınırının güvenliği sağlanacak ve buradaki kuvvetler Batı Cephesine aktarılabilirdi. Diğer taraftan Türk kuvvetlerinin Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinde kazandığı zafer İtilaf devletlerinin barış önerileri ile TBMM Hükümetinin Londra Konferansına davet edilmesi Türklerin Sovyet Hükümetine karşı elini ve pozisyonunu güçlendirmiştir. Doğu harekâtı ile Sovyet temsilcilerinin Ermeniler lehindeki toprak isteklerinin etkisizleştirilmesi, İtilaf devletlerinin TBMM Hükümetine yaklaşma girişimleri ve İstanbul Hükümetinin Milli Mücadele hareketi temsilcileri ile anlaşabilmek için Bilecik’te bir görüşme ayarlaması²³ Sovyet Hükümetini endişelendirmiştir. Özellikle Bilecik görüşmesi Sovyet temsilcilerinin yazışmalarında İstanbul Hükümetinin Milli Mücadele temsilcilerini kendi safına çekme girişimi olarak değerlendirilmiştir.²⁴ Sözü edilen gelişmeler ve İtilaf devletlerinin Türkler ile anlaşma ihtimali nedeniyle Sovyet Hükümeti temsilcileri TBMM Hükümeti ile bir anlaşma yapılması için kesintiye uğrayan görüşmelerin hızlı bir şekilde tekrar başlamasını istemiştir.

Taraflar arasında gerçekleşen yazışmaların ardından Yusuf Kemal Bey başkanlığında bir heyet oluşturulmasına karar verilmiş ve Rıza Nur Bey ile Saffet (Arıkan) Bey heyete sonradan dâhil edilmiştir.²⁵ Bu sıralarda Moskova’ya büyükelçi olarak görevlendirilen Ali Fuat (Cebesoy) Paşa beraberindeki elçilik heyeti ile Moskova’ya doğru yola çıkmıştır. 14 Aralık 1920’de Moskova’ya doğru yola çıkan ikinci Türk heyeti Kars’a ulaşmış ve burada elçilik heyeti ile buluşmuştur. Sovyet Hükümetinin Türkiye’ye elçi olarak görevlendirdiği Budu Mdivani de sözü edilen gelişmelerin yaşandığı sırada Kars’ta bulunmaktaydı. Türk heyetini ziyaret eden Mdivani edindiği izlenimleri, Türk heyetinin kendileri ile kabul edilebilir bir anlaşma yapmaya meyilli oldukları şeklinde Çiçerin’e yazmıştır.²⁶ 19 Şubat’ta Moskova’ya ulaşan heyet kendilerine ayrılan binaya yerleştikten kısa bir süre sonra Sovyet Hariciye heyeti ile müzakerelere başlamıştır.²⁷ Türk Heyeti Çiçerin’e Sovyet Hükümeti ile askeri ve siyasi çerçevede bir anlaşma imzalamak istediklerini iletmiştir. Çiçerin halkın ihtiyaçlarının karşılanması için ekonomik olarak iyi durumda olmadıklarından dolayı İngiltere ile bir ticaret anlaşması yapacaklarını ifade etmiştir. Bu nedenle Türkler ile yapacakları anlaşmanın askeri bir ittifak mahiyeti taşıması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra İngiltere Sovyet temsilcilerinin kendi aleyhlerinde propaganda yapmalarını şartı ile bahsi geçen ticaret

¹⁸ *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, 318; Aleksandr Naumoviç Heyfets, *Sovetskaya Diplomatiya i Narodı Vostoka 1921-1927*, Moskva: İzdatelstvo Nauka, 1968, 81; Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden “Milli Mücadele”ye*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979, 232.

¹⁹ T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-1.1-1-5, (10.05.1920). Bu arşive bundan sonra yapılacak atıflar bu şekilde gösterilecektir. BCA, 30-18-1-1.1-1-5, (10.05.1920).

²⁰ Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, 141-143.

²¹ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 163-164.

²² Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, 171.

²³ İstanbul Hükümeti adına Tefik Paşa İstanbul ile Ankara Hükümetleri arasında ikiliğe son vermek için 5 Aralık 1920 tarihinde Bilecik’te bir görüşme yapılmıştır. Bkz. Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, 113-116.

²⁴ RGASPI, 85-T-97-149.

²⁵ Bilal N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996, 58.

²⁶ RGASPI, 85-T-32-1.

²⁷ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 2002, 129.

anlaşmasını imzalayacaklarını belirtmiştir. Çiçerin ülkelerinin ekonomik anlamda zor durumda olması nedeniyle bu şartı kabul ettiklerini fakat kendilerine gizli bir şekilde yardım göndereceklerini Türk heyetine bildirmiştir.²⁸ Türk ve Sovyet heyetleri arasında yapılan müzakerelerden sonra literatürde Moskova Antlaşması olarak bilinen "Türkiye Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" 16 Mart 1921'de imzalanmıştır.²⁹

3. İkili Görüşmelerde Yardım Meselesi

Sovyet Hükümeti temsilcilerinin mali ve askeri yardım imkânlarını öğrenmek amacıyla önce Bakü'ye oradan da Fuat Sabit Bey ile Moskova'ya giden Halil Paşa, Moskova'ya ulaştığı gün Sovyet Hariciye Komiseri olan Çiçerin ve yardımcısı Karahan ile görüşmüştür. 16 Mayıs 1920 tarihinde gerçekleşen görüşmede Halil Paşa, öncelikle Moskova'da Ankara'nın bir temsilcisi vasfı ile bulunduğunu belirtmiştir. Daha sonra Fuat Sabit Bey ile birlikte Sovyet heyetine Milli Mücadelenin amacını izah ederek, bu mücadelenin sürdürülebilmesi için onlardan silah, cephane, askeri teçhizat ve mali yardım talep etmiştir. Halil Paşa her iki tarafın da aynı düşmana karşı savaştığını, bu durumun tarafları ortak hareket etmeye yönelttiğini vurgulamıştır. Üç saatten fazla süren görüşme sonunda Çiçerin Milli Mücadele hareketine gerek para gerekse silah ve cephane yardımı yapacaklarını dile getirmiştir.³⁰ Bu görüşmede Sovyet Hariciye heyeti 60.000 tüfek ve bu tüfeklere yeterli miktarda fişek vermeyi kabul etmiştir.³¹ Yine Halil Paşa ve Fuat Sabit Bey'in görüşme ile ilgili Kazım Karabekir Paşa'ya yazdıkları mektuplarda 10'u ağır olmak üzere toplam 122 top göndermeyi kabul ettikleri ifade edilmiştir.³²

Halil Paşa henüz TBMM açılmadan önce görevlendirilerek Moskova'ya gönderilmişti. Sovyet Hariciye heyeti ile yaptığı görüşmede gerek mali gerekse askeri anlamda yardım sözü almıştır. Hatta kendisinin de eşlik ettiği birinci Sovyet sefaret heyeti ilk mali yardımı TBMM Hükümetine teslim edilmek üzere Eylül 1920'de Erzurum'a ulaştırmıştır.³³ TBMM açıldıktan sonra hükümetin kurulmasıyla Bekir Sami Bey başkanlığında ilk resmi Türk heyeti Moskova'ya gönderilmişti. Bekir Sami Bey heyeti de çeşitli başlıklar altında Sovyet Hariciye heyeti ile görüşmeler yapmıştır. Bunlardan biri de yardım konusudur. Bekir Sami Bey Moskova'daki temaslarında TBMM Hükümetinin silah, cephane, askeri teçhizat ve mali anlamda zor durumda olduğunu Çiçerin'e ileterek Sovyet Hükümetinden belirtilen bağlamda destek istemiştir. Bekir Sami Bey Heyeti Sovyet Hükümeti heyetinden mali olarak 8.000.000 altın ruble³⁴, silah ve cephane olarak ise 250.000 tüfek ve bunlara yetecek kadar mühimmat talep etmiştir.³⁵ Sovyet Hükümeti Bekir Sami Bey heyetine 5.000.000 altın ruble vereceklerini beyan etmiştir.³⁶ Bekir Sami Bey silah, cephane ve askeri teçhizatın az olmasından yakınan Sovyet Hariciye heyetine İtalya'da TBMM Hükümeti adına silah ve cephane alımı için bir kredi açmalarını önermiştir. Bu şekilde silah ve cephane temini sağlanmaya çalışılmıştır. Sovyet Hükümetinin Dışişleri Halk Komiserliğinden 29 Eylül 1920 tarihinde Politbüroya yazılan belgede İtalya'dan silah alımı için 2.000.000 İtalyan lirası ayrılması gerektiği belirtilmiştir.³⁷

Sovyet Hükümetinden TBMM Hükümeti adına silah, cephane ve mali destek talep edenlerden biri de Enver Paşa'dır. Sovyet arşiv belgelerinde geçen bilgilere göre Enver Paşa Sovyet temsilcileri ile yaptığı görüşmelerde Almanya'ya giderek oradan Milli Mücadele hareketi için silah ve cephane satın alabileceğini dile getirmiştir. Sovyet Hükümeti ise Almanya'dan satın alınan silah ve cephanelerin TBMM Hükümetine ulaştırılmasını üstlenmiştir. Bu kapsamda 29 Eylül 1920'de Dışişleri Halk Komiserliği Politbürodan Enver Paşa'nın Almanya'dan silah alımı için 10.000.000 Alman markı ayrılmasını istemiştir.³⁸

İkinci resmi Türk heyeti başkanı olarak Moskova'ya gönderilen Yusuf Kemal Bey'in Sovyet yetkilileri ile görüşmelerinde de üzerinde durulan en önemli konulardan biri yardım meselesiydi. Bu bağlamda sözü edilen görüşmelerde Yusuf Kemal Bey Sovyet Hariciye heyetinden 150.000.000 altın ruble istemiştir. Bu bilgi gerek Yusuf Kemal Bey'in anılarında gerekse Sovyet arşiv belgelerinde geçmektedir. Yusuf Kemal Bey 150.000.000

²⁸ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 205.

²⁹ "Dogovor S Turtsiey", *Pravda*, 20 Marta 1921, 2; "Dogovor Mejdu Rossiey i Turtsiey", *İzvestiya*, 20 Marta 1921, 1; "Türk-Rus Muahedesi", *Hâkimiyeti Milliye*, 23 Mart 1921, 2.

³⁰ RGASPI, 159-2-57-1.

³¹ RGASPI, 159-2-57-3.

³² Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt 2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014, 879-881, 891-892.

³³ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Cilt 3, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1959, 675.

³⁴ RGASPI, 159-2-57-34.

³⁵ RGASPI, 159-2-57-3.

³⁶ RGASPI, 159-2-57-6.

³⁷ RGASPI, 159-2-57-3.

³⁸ RGASPI, 159-2-57-3.

istememesine karşın Sovyet Hariciye heyeti 10.000.000 altın ruble vermeyi kabul etmiştir.³⁹ Türk heyetinin istediği miktar “...şüphesiz, doğu insanların istekleri böyledir...” denilerek Sovyet temsilcileri tarafından eleştirilmiştir. Ayrıca Sovyet temsilcileri daha önce Bekir Sami Bey’in 8.000.000 altın ruble istediğini ve kendilerinin 5.000.000 altın ruble vermeyi kabul ettiklerini ifade etmişlerdir.⁴⁰

Taraflar arasındaki gerek gayri resmi gerekse resmi görüşmelerde Sovyet Hükümeti temsilcileri İtilaf devletlerine karşı Milli Mücadele hareketine silah, cephane ve mali yardım yapacaklarını ifade etmiştir. Halil Paşa’nın Fuat Sabit Bey ile birlikte Mayıs 1920’de Çiçerin’le Moskova’da yaptıkları görüşmeden bir süre sonra bir Sovyet belgesinde “Mustafa Kemal Hükümeti”ne silah ve altın yardımı yapılmasına karar verildiği belirtilmiştir. 28 Haziran 1920 tarihini taşıyan belgede Türklere yardım etmelerinin Doğu’ya yönelik politikalarında kendilerine büyük bir fayda sağlayacağı ve Türklere vaat ettikleri yardımların sevkiyatına bir an önce başlamaları gerektiği üzerinde durulmuştur.⁴¹ Daha sonraki resmi müzakerelerde de Sovyet Hükümeti temsilcileri benzer vaatlerde bulunmalarına karşın yardım faaliyetlerini ağırdan almaktaydı. Bu durum üzerinde hem TBMM Hükümetinin İngiltere ile anlaşarak Sovyet Hükümeti tarafından gönderilen silahları onlara karşı kullanmalarından endişe etmeleri hem de Türklerin İtilaf devletlerine karşı başarılı olup olmayacaklarından emin olamamalarının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Fakat TBMM Hükümetinin askeri alanda kazandıkları başarılar ve İtilaf devletlerinin TBMM Hükümeti ile anlaşma teşebbüsleri, Sovyet Hükümeti temsilcilerini yardımların sevk edilmesinde daha hızlı davranmaya yöneltmiştir.

4. Yardımların Sevkiyatına Yönelik Yapılan Hazırlıklar

Sovyet Hükümetinin Milli Mücadele hareketine silah, cephane ve askeri teçhizat göndermeye karar vermesiyle birlikte bu malzemelerin sevkiyatının nasıl gerçekleştirileceği hususu gündeme gelmişti. Zira Mondros Mütarekesi hükümleri kapsamında Osmanlı deniz kuvvetlerine ait gemiler İtilaf devletlerinin denetimine girmişti. Dolayısıyla Milli Mücadele temsilcileri açısından hem güvenlik meselesi hem de sevkiyat için gerekli olan deniz taşıtları önemli bir sorun olarak öne çıkmıştı. Gerek İtilaf devletlerinin deniz kuvvetlerine ait gemilerin Karadeniz’de karakol faaliyetleri yürütmesi gerekse sevkiyat için ihtiyaç duyulan deniz taşıtlarının temin edilmesi meselesi nakliyat işlerini sekteye uğratabilirdi. Belirtilen meselelerin çözülmesi zaruri bir hal aldığından bir komisyon oluşturulması gündeme gelmişti. Bu amaçla Rusların Tuapse ve Novorossiysk limanlarından Türk sahillerine ulaştırılan malzemelerin Batı Cephesine nakledilmesinin de yine bu komisyon tarafından gerçekleştirileceği belirtilmişti.⁴² Böylelikle sevkiyat işlerinin güvenli ve organize bir şekilde yürütülmesi amaçlanmıştır.⁴³

Deniz taşımacılığı örgütü sadece nakliyat işlerini yürütmekle değil aynı zamanda İtilaf kuvvetlerinin Karadeniz sahil şeridinde asker indirmesini engellemek ve nakliyatta kullanılacak önemli merkez limanların korunmasını ve güvenliğini sağlamakla da görevlendirilmişti. Sözü edilen faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan subay kadrosunun bir bölümü ise İstanbul’dan çağrılmıştır.⁴⁴ Silah ve cephane sevkiyatı temin etmek amacıyla kurulan ilk teşkilat 10 Temmuz 1920’de kurulan Umur-u Bahriye Müdürlüğüdür.⁴⁵ Milli Müdafaa Vekâletine bağlanan bu teşkilatın ismi 1 Mart 1921’de Bahriye Dairesi Reisliği olarak düzenlenmiştir.⁴⁶ Deniz taşımacılığını organize etmekle görevlendirilen bu teşekkülün sahil şeridinde gözetleme yapmak ve kurduğu istihbarat ağı ile düşman kuvvetlerinin durumundan haberdar olmaya çalışmak da faaliyetleri arasındaydı.

Sevkiyat işlerinin yürütülmesi amacıyla oluşturulan teşkilatlardan biri de 21 Eylül 1920’de kurulan Trabzon Kaçakçı Müfrezesiydi. Bu teşkilat Sovyet temsilcileri tarafından gönderilen malzemelerin Trabzon’a sevk edilmesini buradan da verilen talimata göre TBMM Hükümetine bağlı limanlara ulaştırmakla görevlendirilmişti.⁴⁷ Deniz taşımacılığında yeterli deniz taşıtının olmaması sebebiyle sivil ve ticari motorlardan da faydalanılmaktaydı.

³⁹ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 216.

⁴⁰ RGASPI, 159-2-57-34.

⁴¹ RGASPI, 159-2-57-2.

⁴² Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi (İSH), Kutu: 911, Gömlek: 91, Belge No: 1, 1 arka sayfa, (23.09.1920). Bu arşive bundan sonra yapılacak atıflar bu şekilde gösterilecektir. ATASE, İSH, 911-91-1, (23.09.1920).

⁴³ *İstiklal Harbi’nde Bahriyemiz*, Ed. Soner Polat, Ankara: Dz. İ. Grp. K.lığı Basımevi Amirliği, 2008, 46.

⁴⁴ *Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, Cilt 5, Ankara: Gnkur. Basımevi, 1964, 21.

⁴⁵ Figen Atabey, *Karadeniz’de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, 73-74.

⁴⁶ Mustafa Hergüner, *Kurtuluş Savaşı’nda Denizcilğimiz*, İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası, 1992, 72.

⁴⁷ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)*, Cilt 4, I. Kısım, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2001, 359.

Fakat bu durum bazı kaçakçılık faaliyetlerine sebep olmaktaydı. Bunun yanında nakliyat işlerinin gizli tutulamaması, haberleşmenin zamanında ve düzenli bir şekilde yürütülememesi gibi olumsuzluklar nedeniyle Trabzon Kaçakçı Müfrezesinin askeri bir makama devredilmesine karar verilmiştir. Dolayısıyla 26 Ekim 1921'de Trabzon Kaçakçı Müfrezesi, Trabzon Nakliyatı Bahriye Müfrezesi ismi altında hizmet vermeye devam etmiştir.⁴⁸ Bu teşkilat görev ve yetki alanının genişlemesine paralel olarak 9 Şubat 1921'de Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığına dönüştürülmüştür.⁴⁹ Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı gerek Rusya'dan gönderilen gerek Doğu Cephesinden Batı Cephesine sevk edilecek malzemelerin gerekse Rusya'dan gönderildikten sonra Trabzon limanından diğer limanlara ulaştırılacak olan malzemelerin nakliyatını gerçekleştirmekle yükümlüydü. Bu nedenle Tuapse, Novorossiysk ve Batum deniz subaylıkları, 15. Kolordu Komutanlığı, Trabzon'daki 3. Kafkas Tümeni ve 13. Tümen Komutanlıkları ile koordineli bir şekilde çalışmıştır.⁵⁰

Milli Mücadele yıllarında silah ve cephane sevkiyatında faydalanılmak üzere oluşturulan teşkilatlardan bir diğeri de Samsun Bahriye Müfrezesi Komutanlığıdır. 15 Ağustos 1920'de kurulan bu komutanlık Karadeniz sahil şeridinin güvenliğinin sağlanması, Samsun ve çevresindeki çeteler ile mücadele edilmesi kapsamında görevlendirilmiştir. Yine İtilaf devletlerinin Samsun ve çevresine yönelik yapacağı bir harekâta karşı bölgenin savunulması için yapılan planlamalarda 15. Kolordu Komutanlığı ile birlikte hareket etmiştir.⁵¹ Bu müfrezeye bir yandan sahil şeridinde kurulan gözetleme istasyonu vasıtasıyla düşman gemilerinin faaliyetlerini takip ederken diğer yandan da Samsun'a gelen malzemelerin Batı Cephesine aktarılmasını sağlamıştır. 22 Temmuz 1922 tarihinde lağvedilen bu müfrezeye Amasra Bahriye Komutanlığına devredilmiştir.⁵² Bunların yanı sıra Van Gölünün kuzeyinde bulunan Ernis'te de 1920 yılı ortalarında bir tersane kurulmuştur. Fakat Milli Mücadele sürecinde Batı Cephesinin önemine binaen bu tersanenin çalışmaları durdurularak, bünyesinde çalışan subaylar Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığına gönderilmiştir.⁵³ Sözü edilen teşkilatlar gerek İstanbul'dan silah, cephane ve askeri teçhizat kaçırılmasında gerek sahil şeridinin güvenliğinin sağlanmasında gerekse Sovyet temsilcileri tarafından gönderilen yardımların Batı Cephesine nakledilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Sovyet Hükümeti ile yapılan görüşmelerde yardım yapılmasına karar verilmesinden sonra TBMM Hükümetinin sevkiyatın başlatılmasına yönelik yaptığı hazırlıklardan biri de elbette ki gambot, motor, gemi kısacası malzeme sevk edilmesinde yararlanılacak deniz taşıtlarının temin edilmesiydi. Milli Mücadelenin başlarında TBMM Hükümetine bağlı olarak hareket eden iki gemi mevcuttu. Bunlar Aydın Reis ve Preveze gambotlarıydı. Esasen bu gemiler 1919 yılı başlarında Karadeniz'deki çetecilik ve eşkıyalık faaliyetlerini önlemek amacıyla İstanbul işgal kuvvetlerinin başındaki Amiral Calthorpe tarafından görevlendirilmişti. Fakat bunlar Milli Mücadele hareketine katılmış ve bu hareketin ilk gemileri olmuştur.⁵⁴ Milli Mücadele sürecinde sevkiyatın yürütülmesi için elde yeterli deniz taşıtı bulunmaması nedeniyle bir yandan Karadeniz'deki düşman gemilerine el konuluyor diğer yandan da İstanbul'da bulunan motor, vapur gibi deniz taşıtları gizli bir şekilde kaçırılarak Milli Mücadele hareketinin deniz gücü oluşturulmaya çalışılıyordu. Bunların yanında Milli Mücadele hareketine hizmet etmek isteyen İstanbul'daki bazı subaylar da mürettebatı oldukları gemileri kaçırarak Milli Mücadelenin deniz gücünün artırılmasına katkı sağlamaktaydı. Alemdar gemisinin TBMM Hükümetinin hizmetine girmesini bahsedilen manada değerlendirmek mümkündür.⁵⁵

Deniz taşımacılığı 26 Ekim 1920'de Sevkiyat ve Nakliyat Umum Müdürlüğü ve Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığının teşkil edilmesiyle kurumsal bir hal almıştır. Malzeme nakliyatı Milli Müdafaa Vekâletinin hazırlamış olduğu deniz taşımacılığı talimatnamesi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Milli Müdafaa Vekâleti tarafından görevlendirilen deniz taşıtları Rusların Tuapse ve Novorossiysk limanlarından yükledikleri malzemeleri yine vekâletin belirlediği yerlere ya da cephelere taşımaktaydı. Bu kapsamda Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı ve Trabzon limanının öne çıktığını söylemek gerekmektedir. Zira Türk Ordusunun Doğu

⁴⁸ Emrullah Nutku, "İstiklal Savaşında Denizciler: Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 2, 1962, 149-150.

⁴⁹ *İstiklal Harbi'nde Bahriyemiz*, 52.

⁵⁰ *Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, 29-30.

⁵¹ Hergüner, *Kurtuluş Savaşı'nda Denizciliğimiz*, 56.

⁵² *Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, 22.

⁵³ *İstiklal Harbi'nde Bahriyemiz*, 63.

⁵⁴ Hikmet Öksüz, "Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Deniz Kuvvetleri'nin Durumu ve Milli Mücadeleye Katkıları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 67, (2006), 55-74.

⁵⁵ Alemdar adlı geminin TBMM Hükümetinin hizmetine girmesiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Ruhi Develilioğlu, "Karadeniz'de İstiklal Safhasından Birkaç Safha ve Cumhuriyet Denizciliğine Umumi Bir Bakış", *Deniz Mecmuası*, 50/347, (1938), 54-55; Emrullah Nutku, "İstiklal Savaşında Denizciler: İstanbul'dan Kaçırılan Alemdar", *Yakın Tarihimiz*, 1, (1962), 217-218; Erol Mütercimler, *Destanlaşan Gemiler*, İstanbul: Kastaş A.Ş. Yayınları, 1987, 198-220.

Cephesinde kazandığı zaferden sonra Doğu Cephesi kapanmış ve buradan Batı Cephesine nakledilecek olan malzemeler Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı vasıtasıyla sevk edilmiştir.

Silah ve cephe sevkiyatına sorumluluk alanları olarak bakıldığında, Trabzon'un doğusu için merkez liman Trabzon ve sevkiyatla görevli komutanlık Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığıydı. Trabzon'un batısı için ise Ereğli Nakliyatı Bahriye Komutanlığı yetkilendirilmişti. Rusya'dan yüklenen malzemeler Trabzon'a getirildikten sonra burada önceden hazırlanmış depo ya da ambarlara boşaltılmaktaydı. Buradan da Milli Müdafaa Vekâletinin talimatına göre ihtiyaç duyulan bölgeye gönderilmekteydi. Silah, cephe, askeri teçhizat ve tıbbi malzemelerin Batı Cephesine ulaştırılmasında Samsun ve İnebolu limanları da büyük bir öneme sahipti. Sinop, Samsun ve çevresindeki Rum çetelerinin faaliyetleri sevkiyat işlerinin aksamasına neden olmaktaydı. Dolayısıyla sevkiyat daha güvenli olduğu düşünülen İnebolu limanı üzerinden Batı Cephesine aktarılmaktaydı.⁵⁶

5. Mali Yardımlar

Halil Paşa ve Fuat Sabit Bey'in Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin ile Mayıs 1920'deki görüşmesinden sonra Politbüro tarafından Milli Mücadele hareketine altın ve silah yardımı yapılmasına karar verilmişti.⁵⁷ Yine Mustafa Suphi ile Mehmet Emin imzalı 15 Temmuz 1920 tarihini taşıyan bir belgede Rusya Şuralar Cumhuriyetinin her ne olursa olsun Türkiye'ye yardım edeceği belirtilmiştir.⁵⁸ 27 Eylül 1920 tarihli başka bir Sovyet arşiv belgesinde de Türklerin İtilaf devletlerine karşı vermiş oldukları mücadelede başarılı olmalarının kendileri açısından son derece önemli olduğu vurgulanarak, Halil Paşa'ya söz verdikleri mali ve askeri yardımların gönderilmesine bir an önce başlanması gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁹ Yardım yapılmasına karar verilmesinden sonra temas girişimlerine resmîyet kazandırmak adına taraflar arasında elçiliklerin oluşturulması gündeme gelmiştir. Bu kapsamda Sovyet Hükümeti Şalva Zuraboviç Eliava'yı 28 Haziran 1920'de Türkiye'ye büyükelçi olarak görevlendirmiştir.⁶⁰ Fakat Eliava hastalığından dolayı Türkiye'ye gelememiş yerine elçilik heyetinin birinci sekreteri Yan Yanoviç Upmal Angarskiy'in Eliava'ya vekâleten Türkiye'ye gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁶¹ Buna mukabil TBMM Hükümeti de Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı Moskova'ya büyükelçi olarak atamıştır.⁶²

Upmal Angarskiy'in Türkiye'ye görevlendirilmesinden sonra TBMM Hükümetine yapılacak olan mali yardımın ilk bölümünün elçilik heyeti ile gönderilmesine karar verilmiştir. Bu kapsamda Halil Paşa'nın da yer aldığı elçilik heyeti Upmal Angarskiy, 2 Kızıldoru erkânı harp zabiti ve 20 kadar asker ile 2 Temmuz 1920'de Moskova'dan Ankara'ya doğru doğru yola çıkmıştır.⁶³ Sonyel, İngiliz belgelerinden hareketle bu elçilik kafilesinin 50 kişiden oluştuğunu ifade etmiştir.⁶⁴ Sefaret heyeti beraberinde 6 sandık içinde 500 kilo ağırlığında altın para, bir telsiz telgraf istasyonu ve Çiçerin tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan bir adet mektup getirmiştir.⁶⁵ Heyet 8 Eylül 1920 tarihinde Erzurum'a ulaşmıştır. Yanlarındaki altınların 200 kilo kadarı Doğu Cephesinin ihtiyaçlarının karşılanması için Erzurum'da bırakılmış, geriye kalanı ise Ankara'ya getirilmiştir. Fakat Ankara'ya getirilen altınların TBMM Hükümetine teslim edilip edilmediği tespit edilememiştir.⁶⁶ Erzurum'da bırakıldığı ifade edilen altınlar Sovyet Dış Politika belgelerinde 200,6 kg olarak belirtilmiştir.⁶⁷ Sözü edilen bu yardım Sovyet Rusya tarafından TBMM Hükümetine gönderilen ilk mali yardım olarak kabul edilmektedir.

Birinci ve ikinci resmi Türk heyetlerinin Rus mevkidaşları ile görüşmelerinin ardından TBMM Hükümetine gerek mali gerekse askeri yardımlar gönderilmeye devam edilmiştir. Bu kapsamda Bekir Sami Bey başkanlığındaki ilk resmi Türk heyeti Moskova'dayken gönderilen yardıma değinmek gerekmektedir. Bekir Sami Bey'in Sovyet Hariciye heyeti ile yaptığı görüşmenin kesintiye uğramasından sonra Yusuf Kemal Bey, taraflar arasında parafe edilen anlaşma taslağını Ankara'ya getirmek üzere Moskova'dan ayrılmıştır. Yusuf Kemal Bey anılarında 18 Eylül

⁵⁶ Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, 367.

⁵⁷ RGASPI, 159-2-57-1.

⁵⁸ ATASE, İSH, 911-130-1, (15.07.1920).

⁵⁹ RGASPI, 159-2-57-3.

⁶⁰ RGASPI, 159-2-57-2.

⁶¹ RGASPI, 85-T-7-14.

⁶² T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-1.1-18-12, (09.11.1920). Bu arşive bundan sonra yapılacak atıflar bu şekilde gösterilecektir. BCA, 30-18-1-1.1-18-12, (09.11.1920).

⁶³ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt 2, 931.

⁶⁴ Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, 83.

⁶⁵ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 2, 931.

⁶⁶ Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, 513; T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, Cilt 7, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1975, 167.

⁶⁷ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Cilt 3, 675.

1920 tarihinde Trabzon'a vardığını ve yanında 1.000.000 altın ruble getirdiğini yazmaktadır.⁶⁸ Bekir Sami Bey'in Sovyet Hariciye heyeti ile müzakereleri sonucunda Sovyet Merkez Komitesi Türkiye'ye 5.000.000 altın ruble göndermeyi kararlaştırmıştı.⁶⁹ Dolayısıyla Yusuf Kemal Bey'in getirdiği 1.000.000 altın ruble belirtilen miktardan düşülmüş ve geriye kalan meblağ Yusuf Kemal Bey ile gönderilen paranın TBMM Hükümeti temsilcilerine güvenli bir şekilde ulaştıktan sonra gönderileceği Sovyet temsilcilerince belirtilmiştir.⁷⁰ Aynı tarihlerde yani 1920 yılının Eylül ayı sonlarına doğru İbrahim Efendi adlı bir kurye zabitanın Rusya'dan Trabzon'a 1.000.000 altın ruble getirdiği görülmektedir.⁷¹ Gerek miktarın aynı olması gerekse paranın getiriliş tarihinin yakın olması sebebiyle bu meblağın Yusuf Kemal Bey'in getirdiği para olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Kazım Karabekir Paşa ordunun giderlerinin karşılanması için sözü edilen paranın Doğu Cephesine gönderilmesini istemiştir.⁷² Milli Müdafaa ve Maliye Vekilleri ile görüşen Mustafa Kemal Paşa 1.000.000 altın rublenin Doğu Cephesine nakledilmesine karar verildiğini Kazım Karabekir Paşa'ya iletmiştir.⁷³

1920 yılının Kasım ayı sonları ve Aralık ayı başında Kazım Karabekir Paşa Milli Müdafaa Vekalatine yazdığı telgrafta Sovyet Azerbaycan Hükümeti tarafından yapılan para yardımından söz etmiştir. Sovyet Azerbaycan Hükümeti tarafından gönderilen para yardımına bir teşekkür yazısıyla cevap verdiğini Milli Müdafaa Vekâletine ileten Karabekir, telgrafta şu ifadelerle yer vermiştir: *"Gümrü'de Rusya İçtima-i Şura Cemahir-i Müttefikası vekili tarafından Rusya Cemahir-i Müttefikası namına Erzurum'daki askeri mektepleri ve sanayi gürbüzleri müessesesi için elli bin altın ruble ve Azerbaycan İçtima-i Şura Cumhuriyeti namına da vekil tarafından beş yüz adet yüzlük Osmanlı altını teberru edilmekle hükümetimiz namına tarafımdan teşekkürname yazıldığı maruzdur."*⁷⁴

TBMM Hükümeti adına silah ve cephaneye sevkiyatını organize etmekle Tuapse'de görevlendirilen Lazistan (Rize) Mebusu Osman Bey, 18 Aralık 1920'de Tuapse'den 1.500.000 altın ruble getirerek Trabzon'da fırka kumandanlığına teslim etmiştir.⁷⁵ Bu yardım 1920 yılı içerisinde Sovyet temsilcilerinin gönderdiği son mali yardımdır. 1921 yılı içerisinde TBMM Hükümetine yapılan ilk mali yardım Sovyet Azerbaycan Hükümeti tarafından gönderilmiştir. TBMM Hükümetinin Azerbaycan'daki diplomatik temsilcisinin 17 Mart 1921'de Sovyet Azerbaycan Hükümetinden mali yardım talebi üzerine TBMM Hükümetine 1.000.000 altın ruble yollanmıştır.⁷⁶

Sovyet ve Türk Hariciye heyetleri arasında yapılan müzakerelerden sonra taraflar arasında 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın öncesi ve sonrasında yapılan görüşmelerin ardından Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin 1921 yılından başlamak üzere birkaç yıl boyunca Türkiye'ye yılda 10.000.000 altın ruble verileceğini Yusuf Kemal Bey'e iletmişti.⁷⁷ Belirtilen hususa bir parantez açmak gerekmektedir. Zira Çiçerin'in Yusuf Kemal Bey'e Türkiye'ye göndereceği 10.000.000 altın rublenin birkaç yıl boyunca mı yoksa birçok yıl boyunca mı verileceği açık değildir. Dahası Türk kamuoyunda bu paranın on yıl boyunca verilecek olduğu da gündeme gelmiştir. Bahsedilen husus Yusuf Kemal Bey'in anılarında şu ifadeler ile yer almıştır: *"Muahedeye bağlı olarak iktisadi kalkınmamıza bir yardım olmak üzere Türkiye'ye 1921'den itibaren birbiri ardınca birçok seneler yılda on milyon altın ruble verilmesine Sovyet Hükümetince karar verilmiş olduğunu Hariciye Komiseri Çiçerin şu mektupla bana bildiriyordu."*⁷⁸ Yusuf Kemal Bey'in anılarını kaleme aldığı eserin başka bir sayfasında ise bahsi geçen bilgi *"Çiçerin tarafından Türk Heyeti murahhasası reisine hitaben Rusya Cumhuriyet Hükümetinin 1921'den itibaren Türkiye'ye ihtiyacı iktisadiyesi için her sene altın olarak on milyon vereceğini mutazammın bir mektup alındı"* şeklinde geçmektedir.⁷⁹ Dolayısıyla bu bilgilerden hareketle net bir bilgiye ulaşmak mümkün görünmemektedir. Gerek Türk gerek Rus arşivlerinde yaptığımız araştırmalarda gerekse döneme tanıklık eden kişiler tarafından kaleme alınan hatıratlarda sözü edilen mali yardımın birkaç ya da birçok seneler yapılacağını açıklayan herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak hem Sovyet temsilcilerinin kendi

⁶⁸ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 174.

⁶⁹ RGASPI, 159-2-57-6.

⁷⁰ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 175.

⁷¹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA) Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (02.10.1920).

⁷² CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (02.10.1920).

⁷³ CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (06.10.1920).

⁷⁴ ATASE, İSH, 571-26-1. Ayrıca Kazım Karabekir Paşa Milli Müdafaa Vekalatine gönderdiği yazıyı TBMM'ye de 1 Aralık 1920'de göndermiştir. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi* Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 6, 14.12.1920, 357.

⁷⁵ CA, Ebis No: 01003052, Fihrist No: 2, Ek: 85/87, (20.12.1920).

⁷⁶ A. Şamsutdinov, Y. A. Bağirov, *Bir Karagün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, Çev. A. Hasanoğlu, İstanbul: Bilim Yayınları, 1. Baskı, 1979, 239.

⁷⁷ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 217, 219-220.

⁷⁸ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 219.

⁷⁹ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 217.

aralarındaki hem de Türk ve Sovyet temsilcileri arasındaki yazışmalarda 1921 yılı içerisinde Sovyet Rusya Hükümetinin vereceği 10.000.000 altın rubleye gönderme yapılmaktadır. Bu kapsamda 1921 yılı için Sovyet Hükümetinin Türkiye'ye 10.000.000 altın ruble vermeyi kabul ettiği Çiçerin'in Sovyet Rusya Hükümetinin Kafkasya siyasi komiseri ve aynı zamanda Politbüro üyesi olan Orconikidze'ye yazdığı belgeden anlaşılmaktadır.⁸⁰

Moskova Antlaşmasının imzalanmasından sonra Moskova'dan dönen Yusuf Kemal Bey ve arkadaşlarına TBMM Hükümeti adına 5.000.000 altın ruble verilmiştir. Bu paranın 1.000.000 altın rublesi Avrupa'dan silah ve cephane satın alınması için Saffet Bey ile Ali Fuat Paşa'ya bırakılmıştır.⁸¹ Kazım Karabekir Paşa, Yusuf Kemal Bey'in Moskova'dan getirdiği para ile ilgili olarak Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine Yusuf Kemal Bey ile beş arkadaşının Karsa geldiği ve yanlarında toplam 4.000.000 altın ruble bulunduğunu yazmıştır.⁸² Yusuf Kemal Bey *Yakın Tarihimiz* adlı eserde kaleme aldığı yazıda Nisan 1921'den önce Sovyet Rusya Hükümetinin Türkiye'ye iki kez para gönderdiğini belirtmiştir. Bunlardan birinde Tuapse'den Trabzon'a 32.000 altın ruble getirilerek burada bulunan temsilciye teslim edilmiştir.⁸³

Sovyet Hükümeti temsilcileri Yusuf Kemal Bey'e verdikleri 5.000.000 altın rubleye 400.000 altın ruble daha eklemiştir.⁸⁴ Toplamı 5.400.000 altın rubleyi bulan paranın 240.000 altın rublesi Moskova'daki Türk elçiliğinin masrafları ve esir nakliyatında kullanılmak üzere elçiliğe iletilmiştir. Almanya'dan silah ve cephane alınması için TBMM Hükümetinin Moskova Ataşemiliteri olan Saffet Bey'e verilmiştir. Geriye kalan 4.000.000 altın ruble ise Yusuf Kemal Bey ve beraberindekiler ile Türkiye'ye gönderilmiştir.

İkinci İnönü Muharebesinde mağlup olan Yunan ordusunun geri çekilirken zarar verdiği halkın gereksinimlerine katkıda bulunmak için Sovyet Hükümeti Dışişleri Halk Komiserliği temsilcisi olarak Ankara'da bulunan Budu Mdivani, Hilali-i Ahmer'e "Sovyet Hükümeti ve halkı adına" 30.000 altın ruble bağış yapmıştır.⁸⁵ Mustafa Kemal Paşa yazdığı mektupta yaptığı bağıştan dolayı Mdivani'ye teşekkür etmiştir.⁸⁶

TBMM Hükümeti bir taraftan silah, cephane ve para yardımı arayışlarını sürdürmekte diğer taraftan da diplomatik girişimlerini devam ettirmekteydi. Bu kapsamda Ali Fuat Paşa ve Çiçerin arasındaki görüşmelerden sonra Çiçerin Ali Fuat Paşa'ya Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin TBMM Hükümeti ile bir anlaşma yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Yapılan görüşmeler sonrasında konferansın Ankara'da gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.⁸⁷ Bu süreçte Mihail Vasilyeviç Frunze 9 Ağustos 1921'de Türkiye'ye olağanüstü yetkili bir temsilci olarak görevlendirilmiştir.⁸⁸ Frunze'nin görevlendirildiği sıralarda Türk birlikleri Sakarya nehrinin doğusuna çekilmekteydi. Böyle bir süreçte başkumandanlık yetkisine sahip bir temsilci Türkiye'ye gönderilerek, TBMM Hükümetinin yanında bulunduğu ve yalnız bırakılmadığı İtilaf devletlerine gösterilmek istenmiştir.⁸⁹

Mihail Vasilyeviç Frunze 1921 yılının Kasım ayı başlarında Harkov'dan Türkiye'ye hareket etmiş ve 13 Aralık 1921'de Ankara'ya varmıştır.⁹⁰ Frunze, hatıralarında Türkiye'ye 1.000.0000 altın ruble getirdiğini ifade etmesine karşın⁹¹ Sovyet arşiv belgelerinde kendisine TBMM Hükümetine teslim edilmek üzere 1.100.000 altın ruble verildiği ifade edilmektedir.⁹² Frunze ve Yusuf Kemal Bey arasındaki müzakerelerin ardından taraflar arasında 2 Ocak 1921'de Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması yapılmıştır. Öte yandan Frunze Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmede mali, askeri ve teknik yardımların artırılması için Moskova'ya döndüğünde elinden geleni yapacağını

⁸⁰ RGASPI, 85-T-88-3.

⁸¹ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, 222.

⁸² ATASE, İSH, 611-104-6, (28.04.1921); ATASE, İSH, 611-104-5, (29.04.1921).

⁸³ Yusuf Kemal Tengirşek, "Milli Mücadelede Ruslarla İlk Temasımız", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 4, 1962, 100.

⁸⁴ *Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 2005, 175.

⁸⁵ Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, 367.

⁸⁶ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 397.

⁸⁷ Yavuz Aslan, "Moskova Antlaşması'ndan Sonra Türk-Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze Görüşmeleri", *Atatürk Dergisi*, 3/2, (2010), 21-57; Yavuz Aslan, *Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002, 31.

⁸⁸ Heyfets, *Sovetskaya Diplomatiya i Narodı Vostoka 1921-1927*, 166.

⁸⁹ Aslan, "Moskova Antlaşması'ndan Sonra", 33.

⁹⁰ M. V. Frunze, *Neizvestnoe i Zabitoe Publitsistika, Memuarı, Dokumentı, Pisma*, Moskva: İzdatelstvo Nauka, 1991, 201-223.

⁹¹ Frunze, *Neizvestnoe i Zabitoe*, 201.

⁹² RGASPI, 85-2-57-85.

Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir.⁹³ Frunze Moskova'ya döndüğünde Türkiye'ye yapılacak yardımlara ilişkin raporunu Merkez Komiteye sunmuştur. Sözü edilen raporda öncelikle 1921 yılı için vaat edilen 10.000.000 altın rubleden geriye kalan meblağın hızlı bir şekilde Türkiye'ye gönderilmesi yer almıştır. Frunze silah, cephane, askeri ve tıbbi malzemelerin gönderilmesinin yanı sıra 1922 yılı içerisinde de TBMM Hükümetine 10.000.000 altın ruble daha verilmesi gerektiğini dile getirmiştir.⁹⁴ Sözü edilen gelişmelerin ardından 1921 yılı için vaat edilen 10.000.000 altın rubleden kalan 3.500.000 altın ruble 1922 yılının Mayıs ayında TBMM Hükümetine teslim edilmiştir.⁹⁵

Sovyet dış politika belgelerinde 1920 ile 1922 yılları arasında TBMM Hükümetine 1921'de 6.500.000, 1922 yılının Mayıs ayında ise 3.500.000 altın ruble yani toplamda 10.000.000 altın ruble gönderildiği belirtilmiştir.⁹⁶ Görüldüğü üzere dış politika belgelerinde Sovyet Rusya Hükümeti tarafından 1920 yılında gönderilen ve Sovyet Azerbaycan Hükümeti tarafından gönderilen mali yardımlara yer verilmemiştir. Dolayısıyla yapılan araştırma neticesinde Milli Mücadele sürecinde gönderilen mali yardımların toplamının 13.612.000 altın ruble olduğunu belirtmek gerekmektedir.⁹⁷

6. Silah, Cephane ve Askeri Teçhizat Yardımları

Türk ve Sovyet heyetleri arasındaki görüşmelerin ardından askeri malzemelerin belli bir plan çerçevesinde sevk edilmesi için Rusya'nın Tuapse limanı sevkiyat merkezi olarak belirlenmişti. Dolayısıyla gerek sevkiyat işlerini takip etmek gerekse konsolosluk vazifesini yapmak için Tuapse'ye temsilciler gönderilmiştir. Sovyet Rusya Hükümeti temsilcilerinin Tuapse'ye gönderdiği malzemelerin TBMM Hükümetine bağlı limanlara nakliyatını gerçekleştirmek üzere Lazistan Mebusu Osman Bey burada vazifelendirilmiştir.⁹⁸ Tuapse'de konsolos olarak ise Sabri Bey görevlendirilmiştir.⁹⁹ Bunların yanı sıra Tuapse'de Esliha Komisyonu Sevkiyat Subaylığı ve Novorossiysk'te Kıdemli Deniz Subaylığı teşkilatı kurulmuştur.¹⁰⁰

Tuapse ve Trabzon limanları arasında yapılacak olan sevkiyatın Trabzon limanı tarafını esasen buradaki Üçüncü Kafkas Fırkası yürütmekteydi. Kazım Karabekir Paşa 11 Eylül 1920'de Üçüncü Kafkas Fırkasına gönderdiği yazıda, 600 adet tüfek ile bir miktar mühimmat, 8 adet İngiliz topu ve 25 adet mitralyözün Tuapse'de hazır bulunduğunu ve bunların Osman Bey vasıtasıyla gönderileceği bilgisini vermiştir. Karabekir, bu bilginin çok gizli tutulması gerektiğini de özellikle vurgulamıştır.¹⁰¹

Sovyet Rusya Hükümeti tarafından TBMM hükümetine ilk silah ve cephane sevkiyatı 1920 yılının Eylül ayı sonlarına doğru gönderilmiştir. İlk sevkiyat Tuapse'den Trabzon'a Rüsumat 4 No ve Gazal römorkörü ile yapılmış ve 22 Eylül 1920'den 1920 yılının Ekim ayı başlarına kadar Hayrettin motoru, Yıldız motoru, Turgut motoru, Şükran motoru gibi sivil motorlarla gerçekleştirilmiştir. Bu süreç içerisinde 895 adet alman mavzeri, 810 sandık cephane ve kasatura Trabzon'a sevk edilmiştir. 4 Ekim 1920'de Trabzon'a ulaşan Mebruke motoru da 858 adet tüfek 727 sandık mühimmat ve 1.108 adet kasatura getirmiştir. Yine 20 Ekim 1920 tarihinde 564 adet mavzer, 494 sandık cephane ve 586 adet kasatura Gazal römorkörü tarafından Tuapse'den Trabzon'a getirilmiştir. 4 Kasım 1920'de Rüsumat 4 No 632 adet mavzer tüfeği, 1.180 sandık cephane ve 615 adet kasaturayı Trabzon'a ulaştırmıştır. Aynı gemi 438 adet tüfek, 412 sandık cephane ve 378 adet kasatura getirerek Trabzon'da Fırka Komutanlığına teslim etmiştir.¹⁰² Trabzon'a ulaştırılan askeri malzemeler önce depolara indirilmekte ardından da ilgili birimce Batı Cephesine sevk edilmekteydi.

Rusya'dan yapılan ilk sevkiyata ilişkin bilgilerin birbirlerinden farklılık gösterdiği görülmektedir. Örneğin *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler* adlı eserde 21 Eylül ile 15 Ekim 1920 tarihleri arasında 2.815 İngiliz tüfeği ile 1.885 sandık İngiliz cephanesinin Trabzon'a sevk edildiği bilgisi yer almaktadır.¹⁰³ Bu kapsamda Müdafaa-i Milliye

⁹³ Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, 343-344.

⁹⁴ *Turtsiya: Rojdeniye Natsionalnogo Gosudartsva 1918-1923*, Moskva: İzdatelskiy Dom "Gumanitarniy", 2007, 156.

⁹⁵ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Cilt 3, 675; *İstoriya Vneşney Politiki SSSR 1917- 1945 gg*, Cilt 1, Moskva: İzdatelstvo Nauka, 1980, 148.

⁹⁶ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, 3, 675.

⁹⁷ Nurettin Çakıcı, *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, 291-294.

⁹⁸ RGASPI, 85-T-61-8; RGASPI, 85-T-95-49.

⁹⁹ RGASPI, 85-T- 61-42; RGASPI, 85-T-62-5; ATASE, İŞH, 912-56-1, (26.12.1920).

¹⁰⁰ Emrullah Nutku, "İstiklal Savaşı'nda Denizciler: İlk Deniz Nakliyatı", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 2, (1962), 186-188.

¹⁰¹ Mithat Işın, *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*, Ankara: T. C. Deniz Basımevi, 1946, 32.

¹⁰² Nutku, "İstiklal Savaşı'nda Denizciler: İlk Deniz Nakliyatı", 187.

¹⁰³ *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler*, 167.

Vekili TBMM'ye yazdığı 14 Kasım 1920 tarihli belgede Tuapse'den 4.000'e yakın tüfek ve 5.000.000'a yakın tüfek mermisi gönderildiği fakat Trabzon'a ulaşan malzemelerin belirtilen sayının altında olduğu ifade etmiştir. Dolayısıyla silah ve cephane sayısındaki bu noksanlığın sebebi Üçüncü Fırka Kumandanlığından sorularak noksan olan malzemelerin bulunması gerektiği fırkaya bildirilmiştir.¹⁰⁴ Burada belirtilmesi gereken husus Sovyet Rusya Hükümeti tarafından Tuapse'ye gönderilen malzemelerin boşaltılması, Türkiye'ye sevk edilmek üzere tekrar yüklenmesi bu arada da nakliyat motor ya da gemiler gelene kadar hava şartlarından zarar görmemesi adına depo kiralanarak belli bir süre depolarda muhafaza edilmesi gerekmekteydi. Ayrıca nakliyatı yapacak olan motor ve gambot sahiplerine belli bir miktar ödeme yapılması gerekmekteydi. Bütün bunlar ise sevkiyat parasının yetmediği durumlarda gönderilen malzemelerden satılarak karşılanmakta dolayısıyla gönderilen malzemelerin sayısında bir noksanlığa sebep olmaktadır.

Taraflar arasında Moskova Antlaşmasının imzalanmasından sonra gerek gönderilecek olan askeri malzemelerin sayısında gerekse malzemelerin gönderilme hızında artış yaşanmıştır. Askeri malzeme yardımları ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler yer almasına karşın söz konusu bilgilerin birbirlerine yakın veriler içerdiğini de belirtmek gerekmektedir. Milli Mücadele sürecinde Sovyet Rusya Hükümeti tarafından gönderilen askeri malzemelere değinen Özalp 37.812 tüfek, 44.587 sandık tüfek mermisi, 200.573 top mermisi, 66 top ve 11 adet kamanın TBMM Hükümeti temsilcilerine teslim edildiğini ifade etmiştir.¹⁰⁵ Saray ise 45.181 tüfek, 52.599 sandık tüfek mermisi, 110 otomatik, 100 ağır otomatik tüfek, otomatik tüfeklere 1.123 sandık cephane, 9.520 adet kama, muhtelif çaplarda 96 top, 166.910 top mermisi ile yedek parça ve muhtelif miktarda askeri teçhizat gönderildiğini belirtmiştir.¹⁰⁶ Konuya ilişkin bilgi veren Müderrisoğlu 37.812 tüfek, 44.587 sandık tüfek mermisi, 324 otomatik tüfek, 66 top ve 141.173 top mermisinin Türkiye'ye gönderildiğini dile getirmiştir.¹⁰⁷ Türk arşiv belgelerinden yararlanılarak hazırlanan Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler başlıklı eserde 18 Eylül 1920 tarihinden 14 Haziran 1922 tarihine kadar Sovyet Rusya Hükümeti tarafından 43.374 muhtelif piyade tüfeği ile 53.042 sandık muhtelif piyade tüfeği mermisi, 18 sandık Rus piyade mermi fabrikası alet edevatı, 318 ağır ve hafif otomatik tüfek, 13 Rus bomba topu, 81 top, 159.043 muhtelif top mermisi, 83 sandık İngiliz 40 sandık Fransız el bombası, 200 Rus el bombası, 48 sandık Rus piyade mermi kovana, 60 sandık süvari kılıcı, 104 sandık Rus piyade mermi çekirdeği ve 8 sandık Rus piyade mermi kapsülü gönderildiği bilgisi yer almaktadır.¹⁰⁸

Rus arşiv belgeleri de TBMM Hükümetine gönderilen gerek mali gerekse askeri malzemeler hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu bilgilere göre 1920 yılının sonlarına doğru 6.000 tüfek, 5.000.000'u aşkın tüfek mermisi ile 17.600 top mermisi gönderilmiştir. 1921 yılı başlarında Tuapse'de bulunan Osman Bey'e 4.000 el bombası, 1.000 adet bomba, 1.000 adet fünye, 1.000 adet tahliye borusu, 1.000 adet patlayıcı, 4.000 adet şarapnel ulaştırılmıştır. Yine 1921 yılında 33.275 tüfek, 57.986.000 tüfek mermisi, 327 otomatik tüfek, 54 top, 129.479 adet top mermisi, 20.000 gaz maskesi, 1.500 kılıç ve çok sayıda askeri teçhizatın TBMM Hükümeti temsilcilerine gönderildiği ifade edilmiştir.¹⁰⁹ Sovyet Dış Politika belgelerinde askeri ve mali yardımların 1922 yılı içerisinde de devam ettiği belirtilmesine karşın gönderilen malzemelere yönelik bilgi verilmemiştir. Sovyet Dış Politika belgelerinde belirtilen bilgilerden hareketle Sovyet Rusya Hükümeti TBMM Hükümetine 39.275 tüfek, 327 otomatik tüfek, 62.986.000 tüfek mermisi, 54 top, 147.079 top mermisi, 4.000'er şarapnel ve el bombası, 1.000 adet fünye, 1.000 adet bomba, 1.000 adet tahliye borusu ve muhtelif miktarda askeri ve tıbbi malzeme göndermiştir.¹¹⁰ Daha öncede belirtildiği gibi bu belgelerde 1922 yılı içerisinde gönderilen malzemelere değinilmemiştir. Dolayısıyla burada yer alan bilgiler eksiktir. Bu yüzden *Türk İstiklal Harbi* isimli eserde belirtilen verilerin gönderilen malzemelere ilişkin gerçeğe daha yakın bilgiler içerdiğinin altını çizmek gerekmektedir.

Sovyet Rusya Hükümeti TBMM Hükümeti temsilcilerinin talep etmiş olduğu silah, cephane ve askeri teçhizatların tamamını gönderememiştir. Zira Çiçerin Halil Kut Paşa ve Fuat Sabit Bey ile Mayıs 1920'deki görüşmelerinde 60.000¹¹¹ tüfek ve her bir tüfeğe 3.000 adet mermi, 10'u ağır olmak üzere toplam 118 adet top ile bunlara yetecek kadar top mermisi vermeyi kabul etmişti.¹¹² Öte yandan TBMM Hükümetinin Moskova elçisi Ali Fuat Paşa'nın

¹⁰⁴ CA, Ebis No: 01004901, Fihrist No: 7, (14.11.1920).

¹⁰⁵ Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, 219.

¹⁰⁶ Mehmet Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, İstanbul: Damla Neşriyat, 1990, 75.

¹⁰⁷ Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın*, 219.

¹⁰⁸ *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler*, 408.

¹⁰⁹ *Dokümentü Vneşney Politiki SSSR*, Cilt 3, 675.

¹¹⁰ *Dokümentü Vneşney Politiki SSSR*, Cilt 3, 675.

¹¹¹ RGASPI, 159-2-57-3.

¹¹² Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt 2, 891-892; 879-881.

Sovyet Rusya Hükümeti askeri temsilcilerine iletiildiğini ifade ettiği listede yer alan askeri malzemelerin oldukça altında yardım gönderildiği görülmektedir.¹¹³ Bu kapsamda İbrahim Tali Bey ve Seyfi Bey'in Sovyet Rusya Hükümetinin Harbiye Komiseri Kamenev ile yaptıkları görüşmelerde talep ettikleri miktar ile gönderilen miktar arasında oldukça fazla bir fark bulunmaktaydı.¹¹⁴ Bu bilgilere karşın Milli Mücadele sırasında karşı karşıya kalınan şartlar göz önüne alındığında yani TBMM Hükümetinin gerek mali gerekse askeri teçhizat açısından kaynaklarının yetersiz olması Sovyet Rusya Hükümeti tarafından gönderilen yardımların değerini katbekat arttırmaktadır. 1920 yılının Eylül ayından itibaren gönderilmeye başlanan yardımların savaşlarda kullanıldığı ve Saffet Bey ile Nuri (Conker) Bey'in teşebbüsleri ile Almanya'dan satın alınan 29 adet uçağın 1922 yılının Temmuz ayı içerisinde Türkiye'ye getirildiği ve Büyük Taarruz'a yetiştirildiği bilinmektedir.¹¹⁵ Bu uçakların Türkiye'ye getirilmesine yine Sovyet temsilcilerinin yardım ettiğini ifade etmek gerekmektedir.

7. Diğer Yardımlar

Sovyet Rusya Hükümeti tarafından TBMM Hükümetine gönderilen yardımların sadece silah, cephane ve askeri malzemelerden oluşmadığı bilinmektedir. Milli Mücadele sürecinde tıbbi malzeme¹¹⁶, koşum takımı ve yedek parçalar¹¹⁷, kazma-kürek¹¹⁸, elbiselik kumaş¹¹⁹, el arabası¹²⁰ ve cephane taşınmasında kullanılmak üzere cephane arabası gibi malzemeler de TBMM Hükümetine gönderilmiştir. Bu süreçte benzin, gaz yağı ve gres yağı¹²¹, da Türkiye'ye gönderilen malzemeler arasında bulunmaktaydı. Benzin ve gaz yağı gibi yakıtlar tarafların temsilcileri arasında gerçekleşen yazışmalarda geçmektedir. Bunlardan birinde Türkiye temsilcisi tarafından Sovyet Rusya Hükümetinin Kafkasya siyasi temsilcisi olan Orconikidze'ye yazılan yazıda Batı Cephesine aktarılmak üzere 3.000 pud¹²² benzin talep edilmiştir.¹²³

Sovyet Azerbaycan Hükümeti Dışişleri Halk Komiseri Mirza Davud Hüseyinov TBMM Hükümetine çektiği telgrafta Türk halkına samimiyetlerini göstermek adına 2 tank benzin ve 30 tank petrolün Türkiye'ye gönderileceğini yazmıştır. Ayrıca Tiflis'te bunlara 8 tank gaz yağı da dâhil edileceğini aynı telgrafta belirtmiştir.¹²⁴ Bu yardımın iki kardeş millet arasındaki dostluk bağlarını ve iş birliğini kuvvetlendireceğine de vurgu yapılmıştır.¹²⁵ 27 Nisan 1921 tarihli bir Sovyet arşiv belgesine İktisat Vekili Celal (Bayar) Bey'in sahil şehirlerindeki arpa, buğday ve tütün gibi ürünlerin Batum'a gönderilmesini ve bunların gazyağı ve benzin gibi yakıtlar ile takas edilmesini Sovyet temsilcilerinden talep ettiği yansımıştır. Bu kapsamda 28 Nisan 1921 tarihli bir Sovyet arşiv belgesinde TBMM Hükümetinin Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri ile bir ticaret anlaşması yapmak amacıyla Tiflis ya da Batum'a bir temsilci gönderecekleri ifade edilmiştir.¹²⁶

TBMM Hükümeti temsilcileri gaz yağı, petrol ve benzin temini için Rus limanlarına kömür göndererek, mukabilinde sözü edilen yakıtları tedarik etmek istemekteydi. Sovyet Rusya Hükümetinin tahıl ürünleri ve kömüre ihtiyaçları kendi aralarındaki yazışmalardan anlaşılmaktadır. 19 Temmuz 1921 tarihli bir Sovyet arşiv belgesinde Türkiye'den kömür satın alma olanağı bulunduğu dile getirilmiş ve Zonguldak'ta 10.000 tondan fazla kömürün yüklenmeye hazır olduğu Çiçerin'e bildirilmiştir.¹²⁷ Taraftarın temsilcileri arasındaki yazışmalardan sonra 1922 yılı başlarında Novorossiysk'e 85 ton kömür sevk edilmiş ve mukabilinde gazyağı, makine yağı ve benzin alınmıştır. Aynı yılın Ağustos ayında yine mukabilinde gaz yağı ve benzin alınmak üzere Sovyet Rusya Hükümeti adına Batum'a 100 ton kömür nakledilmiştir.¹²⁸

¹¹³ Ali Fuat Paşa'nın sözünü ettiği listede yer alan askeri malzemeleri için bkz. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, 148.

¹¹⁴ Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, 77-78

¹¹⁵ M. Celaleddin Orhan, *Bir Bahriyelinin Anıları 1914-1981*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2001, 189.

¹¹⁶ ATASE, İSH, 1127-27-3, (28.09.1921).

¹¹⁷ RGASPI, 85-T-61-56, 57, 57 arka sayfa, 58, 58 arka sayfa.

¹¹⁸ ATASE, İSH, 1127-27-5, 7.

¹¹⁹ ATASE, İSH, 127-27-4 arka sayfa.

¹²⁰ ATASE, İSH, 1127-27-5 arka sayfa.

¹²¹ ATASE, İSH, 1127-27-5 arka sayfa.

¹²² 1 pud yaklaşık 16,38 kg'dır.

¹²³ RGASPI, 85-T-67-1.

¹²⁴ RGASPI, 85-T-65-1, 1 arka sayfa.

¹²⁵ RGASPI, 85-T-65-2, 2 arka sayfa.

¹²⁶ RGASPI, 85-T-56-1, 1 arka sayfa.

¹²⁷ RGASPI, 159-2-56-74.

¹²⁸ *Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, 79-84.

Tahıl ürünlerine olan ihtiyaçlarına yönelik Sovyet Rusya Hükümetinin Türkiye elçisi Natsarenus, Türkiye'den tahıl ürünü temin edebileceklerini merkeze gönderdiği yazıda dile getirmiştir.¹²⁹ Bu kapsamda Yusuf Kemal Bey durumdan haberdar olduktan sonra Rusya'daki açlığın giderilmesine katkı sunmak amacıyla Rusya'ya 60.000 pud tahıl gönderilmesi yönünde karar alındığını 18 Eylül 1921'de Natsarenus'a bildirmiştir.¹³⁰ Bu yardım miktarı Sovyet Dış Politika belgelerinde bakliyat ve tahıl olmak üzere 800 ton olarak ifade edilmiştir. Bunlardan başka yine açlık çekenler için 30 ton mısırın Rusya'ya gönderilmesinin kararlaştırıldığı Natsarenus'a iletilmiştir.¹³¹

Türk ve Sovyet Hükümetleri arasında gerçekleşen karşılıklı yardımların yanı sıra Sovyet Rusya Hükümeti TBMM Hükümetine eğitim alanında da yardım etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda TBMM Hükümeti adına Rus yüksekokullarında eğitim görmek amacıyla 100 kişilik burs tahsis edildiği ve bu sayısının sonraki süreçte arttırılabileceği 4 Mart 1922'de Karahan tarafından Ali Fuat Paşa'ya bildirilmiştir.¹³² Yine Stalin'e gönderilen bir yazıda savaş sonrasında Türklerin iktisadi anlamda da desteklenmeleri gerektiğine vurgu yapılmıştır.¹³³ Bunların yanında 22 Kasım 1922 tarihli bir Sovyet arşiv belgesinde Cemal Paşa'nın ailesine 5.000 altın ruble verilmesinin kararlaştırıldığı görülmektedir.¹³⁴

Sonuç

Mondros Mütarekesinin ardından İtilaf devletlerinin Türk topraklarını işgale başlaması sonucunda Türkler vatan topraklarını korumak amacıyla bir bağımsızlık mücadelesine yönelmiştir. TBMM Hükümeti bu mücadeleyi yürütmek için gerekli olan silah, cephane, askeri teçhizata ve mali açıdan desteğe ihtiyaç duymaktaydı. Sovyet Hükümeti de hem İtilaf devletlerine hem de kendi ülkelerinde İtilaf devletleri tarafından desteklenen gruplara karşı bir savaş vermekteydi. Her iki tarafın da İtilaf devletlerine karşı savaşıyor olması Türk ve Sovyet Hükümetlerini ortak paydada birleştiren en önemli faktör olarak öne çıkmıştır.

TBMM Hükümeti temsilcileri ihtiyaçlarının karşılanması için konulan vergilerin yetersiz olduğu dolayısıyla bağımsızlık mücadelelerinin sürdürülebilmesi açısından bir dış yardımın gerekliliğinin farkındaydı. Bu kapsamda menfaatleri örtüşen ve kendilerine destek vermeye eğilimli olan Sovyet Hükümetine yaklaşılmış ve onlardan silah, cephane, askeri teçhizat ve mali yardım talep edilmiştir. TBMM Hükümeti temsilcilerinin Milli Mücadele sürecinde Sovyet Hükümetine yaklaşmasını üç temel hedef ile izah etmek mümkündür. Bunlardan ilki Sovyet Hükümeti ile bir ittifak anlaşması yapılabileceği ve Sovyet ideolojisinin benimsenebileceği algısı yaratılarak, İngiltere'yi bağımsızlık şartlarını kabul etmeye yöneltmekti. İkincisi "ortak düşman" olarak görülen İtilaf devletlerine karşı diplomatik ve siyasi sahada destek sağlayabileceği bir müttefik kazanmak, üçüncüsü ise bağımsızlık mücadelelerini sürdürmek için ihtiyaç duydukları mali ve askeri yardımları temin edebilmektir.

Türk ve Sovyet Hükümeti temsilcileri arasında gerçekleşen müzakerelerin olumlu neticelenmesinden sonra TBMM hükümetine askeri ve mali olarak destek verilmesi kararlaştırılmış ve 1920 yılının Eylül ayı sonlarına doğru ilk mali ve askeri yardım gönderilmiştir. Gönderilen yardımların TBMM Hükümetinin askeri olanakları ve mali yapısı içerisindeki payını tespit etmek güçtür. Ancak 1920-1922 yılları arasında Sovyet temsilcileri tarafından gönderilen gerek mali gerekse askeri yardımların (silah, cephane, askeri teçhizat vb.) TBMM Hükümetinin Milli Mücadeleyi kazanmasında önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Özellikle Moskova Antlaşmasından sonra mali ve askeri yardımların arttırıldığı ve hızlandırıldığı görülmektedir. Sovyet Hükümeti tarafından gönderilen yardımlar, sıcak savaş sürecinde gerek Türk kamuoyunun gerek TBMM Hükümetinin gerekse Türk Ordusunun İtilaf devletlerine karşı diplomatik ve psikolojik anlamda avantaj elde etmesini sağlamıştır.

Mali ve askeri yardımlar gerek ulaşım koşulları gerekse TBMM Hükümetinin eksen değiştirme olasılıklarının önlenmesi için parça parça gönderilmiştir. Bu nedenle sözü edilen yardımlar TBMM Hükümetinin gereksinimlerinin zamanında karşılanması açısından yetersiz kalmıştır. Fakat gözden kaçırılmaması gereken husus şudur ki bu süreçte Sovyet Hükümeti de bir iç savaş içerisinde olduğundan mali problemler ile karşı karşıyadır. Dolayısıyla dile getirdikleri yardımların tamamını gönderememişlerdir. Yardımların nicelik ya da

¹²⁹ RGASPI, 85-T-60-2.

¹³⁰ RGASPI, 85-T-56-75.

¹³¹ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Tom 4, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1960, 355-356.

¹³² *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR 1 Yanvaryaya 1922 g. – 19 Noyabrya 1922 g.* (1961), Cilt 5, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1961, 130-131.

¹³³ RGASPI, 159-2-57-86.

¹³⁴ RGASPI, 159-2-57-108.

nitelik olarak değerlendirilmesi TBMM Hükümetinin bir iç savaş içerisinde olduğu göz önüne alınarak yapılmalıdır. Dolayısıyla ordunun donatılması için gönderilen malzemelerin mali yardımlardan çok daha önemli olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Söz konusu yardımların önemini ihtiyaç duyulan silah, cephane ve askeri teçhizat yardımlarının o dönemde başka bir yerden tedarik edilememesi ile karşılaştırarak anlamak mümkündür.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politiçeskoj İstorii (RGASPI)

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

Resmi Yayınlar

Dokümentı Vneşney Politiki SSSR. Cilt 3, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiçeskoj Literaturı, 1959.

Dokümentı Vneşney Politiki SSSR. Tom 4, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiçeskoj Literaturı, 1960.

Dokümentı Vneşney Politiki SSSR. 1 Yanvary 1922 g. – 19 Noyabrya 1922 g. (1961), Cilt 5, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiçeskoj Literaturı, 1961.

İstoriya Vneşney Politiki SSSR 1917- 1945 gg. Cilt I, Moskva: İzdatelstvo Nauka, 1980.

TBMM Zabıt Ceridesi

Telif Eserler

Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu. İstanbul: Temel Yayınları, 2005.

Armaoğlu, Fahir. "1920 Yılında Millî Mücadele ve Sovyet Rusya", *VII. Türk Tarih Kongresi*. Cilt 2, Ankara, 1970: 893-900.

Aslan, Yavuz. "Moskova Antlaşması'ndan Sonra Türk-Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze Görüşmeleri", *Atatürk Dergisi*. 3/2, (2010): 21-57.

Aslan, Yavuz. *Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002.

Atabey, Figen. *Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.

Ateş, Toktamış. "Milli Mücadele'nin Mali Kaynakları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 5, İstanbul: İletişim Yayınları, (1985): 1196-1199.

Cebesoy, Ali Fuat. *Moskova Hatıraları Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu. İstanbul: Temel Yayınları, 2002.

Çakıcı, Derya, Nurettin Çakıcı. "Kafkas Seddi Projesi ve Bolşevik Rusya'nın Bu Sedde Karşı Tutumu Üzerine Bir Değerlendirme", *Prof. Dr. Hikmet Öksüz'e Armağan*. Ed. Ahmet Köksal-Veyssel Usta, Trabzon: Serander Yayınları, 2022: 143-159.

Çakıcı, Nurettin, Hikmet Öksüz. "Bolşevik Rusların Milli Mücadele Hareketiyle Temas Kurma Girişimleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Yıl 16, 32, (2020): 717-746.

Çakıcı, Nurettin, Hikmet Öksüz. "Sovyet Arşiv Belgeleri Işığı Altında Havza Görüşmesi Üzerine Bir Değerlendirme", *1918-1919 Mütarekeden Milli Mücadeleye Hayal Kırıklığı, Uyanış, Örgütlenme ve Direniş Uluslararası Sempozyum*. İstanbul, 2020: 298-314.

- Çakıcı, Nurettin. *Türk Milli Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*. Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Çalışkan, Ülkü. "Türk Kurtuluş Savaşı'nda Sovyet Rusya'nın Mali ve Askeri Yardımları", *Karadeniz Araştırmaları*. 3/9, Çorum, (2006): 35-54.
- Develilioğlu, Ruhi. "Karadeniz'de İstiklal Safhasından Birkaç Safha ve Cumhuriyet Denizciliğine Umumi Bir Bakış", *Deniz Mecmuası*, 50/347, (1938): 54-55.
- Erdem, Ufuk. *Türk Ocağı Kurucularından ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın Önemli Sımlarından Doktor Fuat Sabit*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Erden, Ömer. "Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Kafkas Seddi Meselesi", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. 2/133, (2017): 133-143.
- Frunze, M. V., *Neizvestnoe i Zabitoe Publitsistika, Memuarı, Dokumentı, Pisma*. Moskva: İzdatelstvo Nauka, 1991.
- Gökay, Bülent. *Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye*. Çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları, 2. Baskı, 2006.
- Harris, George S. *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*. Çev. Enis Yedek. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 3. Baki, 1979.
- Hergüner, Mustafa. *Kurtuluş Savaşı'nda Denizciliğimiz*. İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası, 1992.
- Heyfets, Aleksandr Naumoviç. *Sovetskaya Diplomatiya i Narodı Vostoka 1921-1927*. Moskva: İzdatelstvo Nauka, 1968.
- Işın, Mithat. *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*. Ankara: T. C. Deniz Basımevi, 1946.
- İstiklal Harbi'nde Bahriyemiz*. Ed. Soner Polat. Ankara: Dz. İ. Grp. K.lığı Basımevi Amirliği, 2008.
- Karabekir, Kazım. *İstiklal Harbimiz*. Cilt 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Karabekir, Kazım. *İstiklal Harbimiz*. Cilt 2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Kılıç, Selda. "İstiklal Harbi'nde Sovyetler Birliğinden Gelen Yardımlar", *DTCF Dergisi*. 56/1, (2016): 124-143.
- Klyuçnikov, Yuriy Veniaminoviç, Andrey Sabanin. *Mejduradnoya Politika Noveşego Vremeni v Dogovorah, Notah i Dekleratsiyah*. Çast 2, Moskva: İzdanie Litizdata NKİD, 1926.
- Müderrişoğlu, Alptekin. *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2. Baskı, 2013.
- Mütercimler, Erol. *Destanlaşan Gemiler*. İstanbul: Kastaş A.Ş. Yayınları, 1987.
- Nutku, Emrullah. "İstiklal Savaşı'nda Denizciler: İlk Deniz Nakliyatı", *Yakın Tarihimiz*. Cilt 2, (1962): 186-188.
- Nutku, Emrullah. "İstiklal Savaşında Denizciler: İstanbul'dan Kaçırılan Alemdar", *Yakın Tarihimiz*. Cilt 1, (1962): 217-218.
- Nutku, Emrullah. "İstiklal Savaşında Denizciler: Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı", *Yakın Tarihimiz*. Cilt 2, (1962): 149-150.
- Orhan, M. Celaledin. *Bir Bahriyelinin Anıları 1914-1981*. İstanbul: Kastaş Yayınları, 2001.
- Öksüz, Hikmet. "Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Deniz Kuvvetleri'nin Durumu ve Milli Mücadeleye Katkıları", *Türk Dünyası Araştırmaları*. 67, (2006): 55-74.
- Özalp, Kazım. *Milli Mücadele 1919-1922*. Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Perinçek, Mehmet. *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri Sovyet Arşiv Belgeleriyle*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.
- Saray, Mehmet. *Atatürk'ün Sovyet Politikası*. İstanbul: Damla Neşriyat, 1990.
- Sonyel, Salahi R. *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Sonyel, Salahi R. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.
- Sorgun, Taylan. *Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e*. İstanbul: Destek Yayınevi, 2010.
- Şamsutdinov, A., Y. A. Bagirov. *Bir Karagün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*. Çev. A. Hasanoğlu. İstanbul: Bilim Yayınları, 1979.
- Şimşir, Bilal N. *Bizim Diplomatlar*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.

T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı. *Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*. Cilt 7, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1975.

Tansu, Samih Nafiz. *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa*. İstanbul: Nokta Kitap, 2016.

Tengirşek, Yusuf Kemal. "Milli Mücadelede Ruslarla İlk Temasımız", *Yakın Tarihimiz*. Cilt 4, (1962): 97-100.

Tengirşek, Yusuf Kemal. *Vatan Hizmetinde*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Tevetoğlu, Fethi. *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Turtsiya: Rojdeniye Natsionalnogo Gosudartsva 1918-1923. Moskva: İzdatelskiy Dom "Gumanitarniy", 2007.

Türk İstiklâl Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı. Cilt 5, Ankara: Gnkur. Basımevi, 1964.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923). Cilt 4, I. Kısım, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2001.

Wells, Herbert George. *Gölgeler İçinde Rusya*. Çev. Mert Moralı. İstanbul: İthaki Yayınları, 2019.

Yerasimos, Stefanos. *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden "Milli Mücadele"ye*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979.

Sürelî Yayınlar

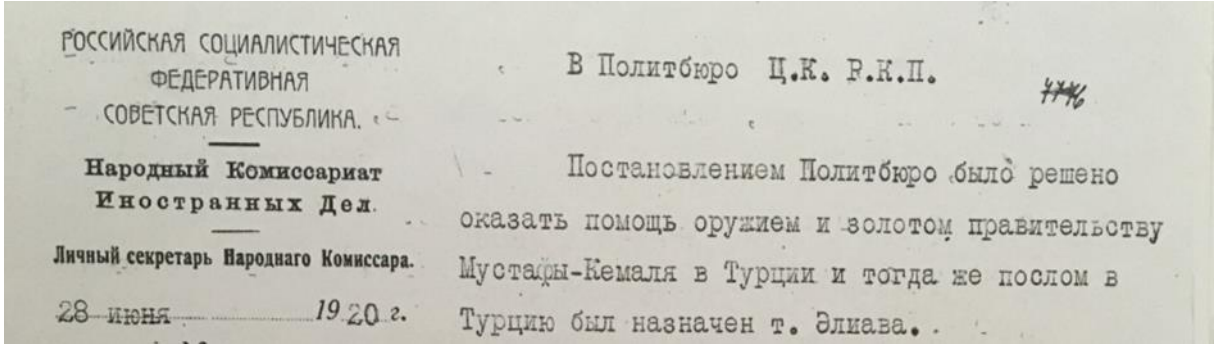
Hakimiyeti Milliye

İzvestiya

Pravda

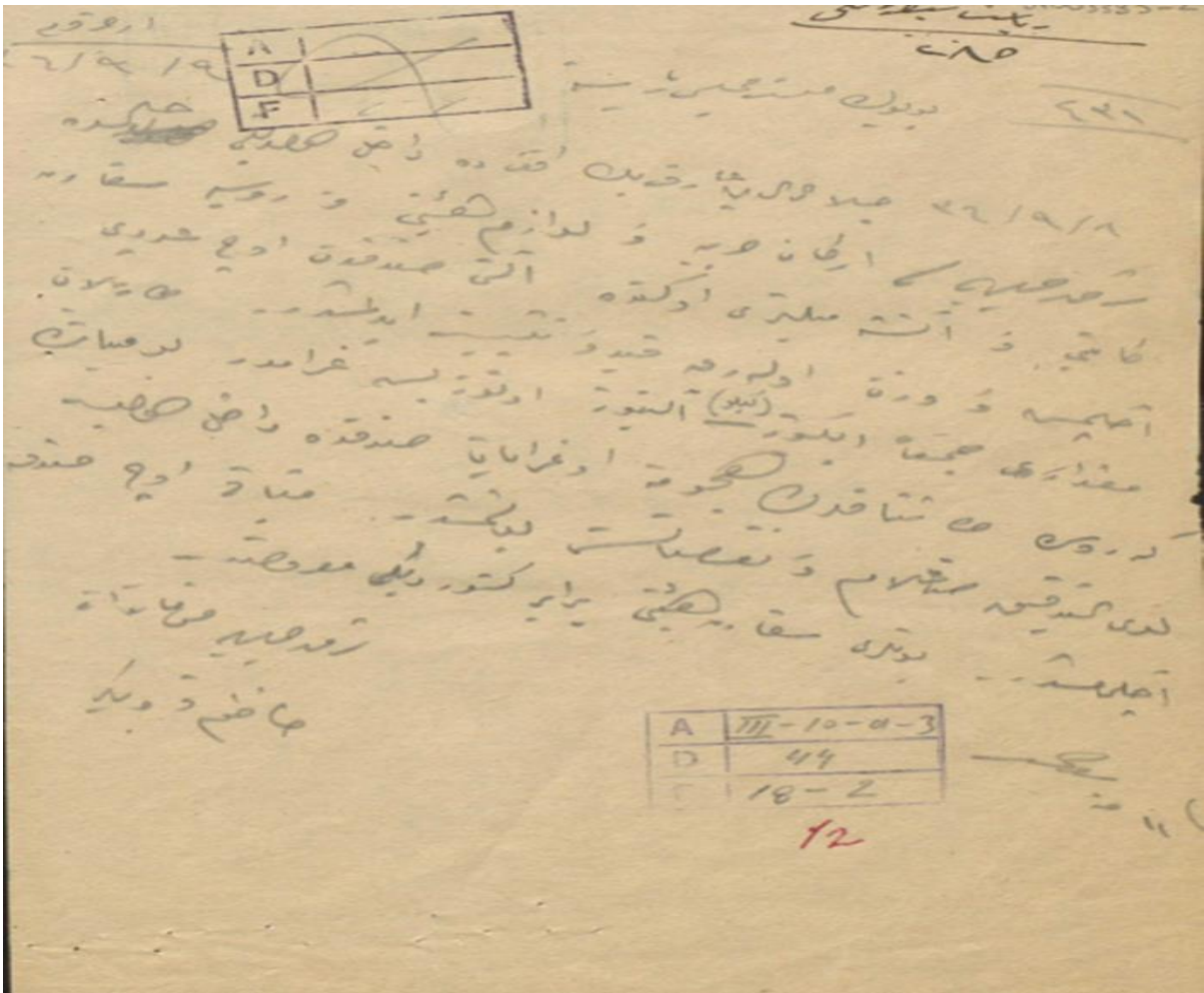
EKLER

Ek- 1: Mustafa Kemal Hükümetine Silah ve Altın Yardımı Yapılmasına Karar Verilmesine Dair

Kaynak: RGASPI, 159-2-57-2.

Ek- 2: Birinci Rus Sefaret Heyetinin İki Yüz Kilo Altı Yüz Otuz Beş Gram Altın Getirdiğine Dair

Kaynak: CA, Ebis No: 01003335, Fihrist No: 18, Ek: 1/9, (09.09.1336/1920).

Ek- 3: Türk Heyetinin Silah ve Altın Yardımının Yazılı Bir Anlaşma Kapsamında Yapılmasını İstedığı ve 150.000.000 Altın Ruble Talep Ettiğine Dair

10-го Марта 1921 года.

34

Товарищу С т а л т и н у.

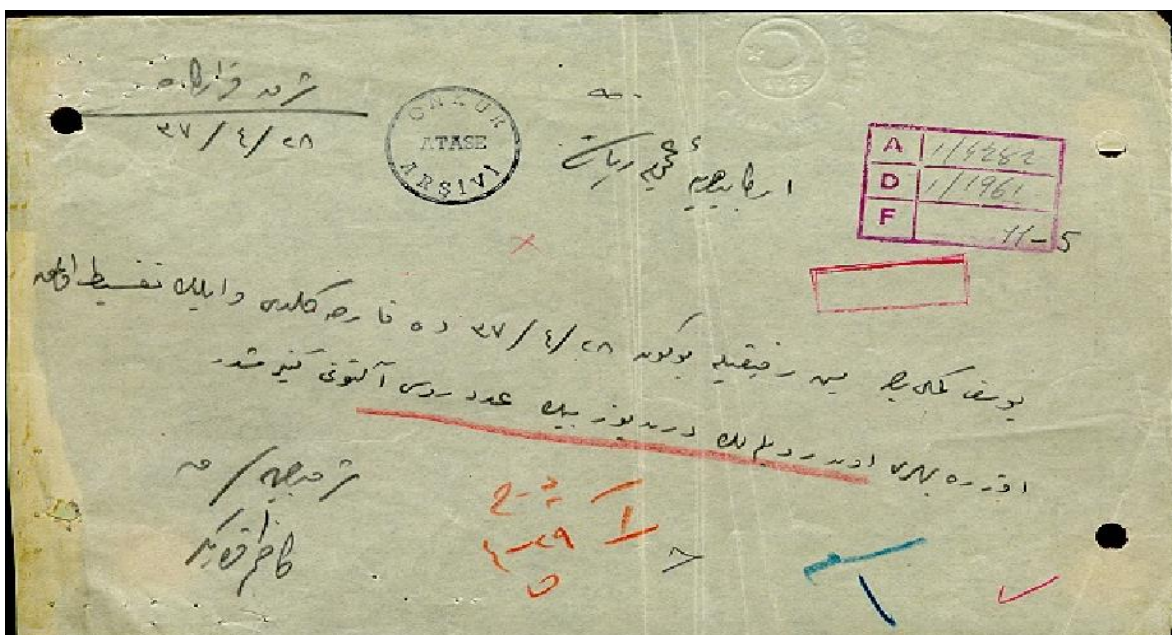
Уважаемый товарищ,

Турецкая делегация заявила, что имеет императивный ма-
дат заключить письменное, а не устное соглашение об оказании ей
нами помощи оружием и золотом. Раньше она об этом не упоминала, и,
вспоминая все разговоры и переговоры с ней, я убежден, что она
это придумала теперь.

Названная турками сумма в 150.000.000 рублей золотом
есть, несомненно, запрос восточных людей. В прошлом году Бекир-
Сами настаивал на 8.000.000 рублей. Центральный Комитет согласил-
ся выдать 5.000.000 рублей золотом, из которых турки уже получили
3.000.000 рублей. И так, остается получить еще 2.000.000 рублей. Мы
им об этих 2.000.000 руб. и вообще о цифре 5.000.000 до сих пор
не говорили, а все время говорили лишь в общей форме, что еще
скольконибудь будет оказана помощь. Для их бюджета это, конечно,
ничтожная помощь. Ввиду того, что оружия мы можем дать очень ма-
ло, они настаивают на выдаче им большей суммы золотом, чтобы они
сами могли приобретать оружие.

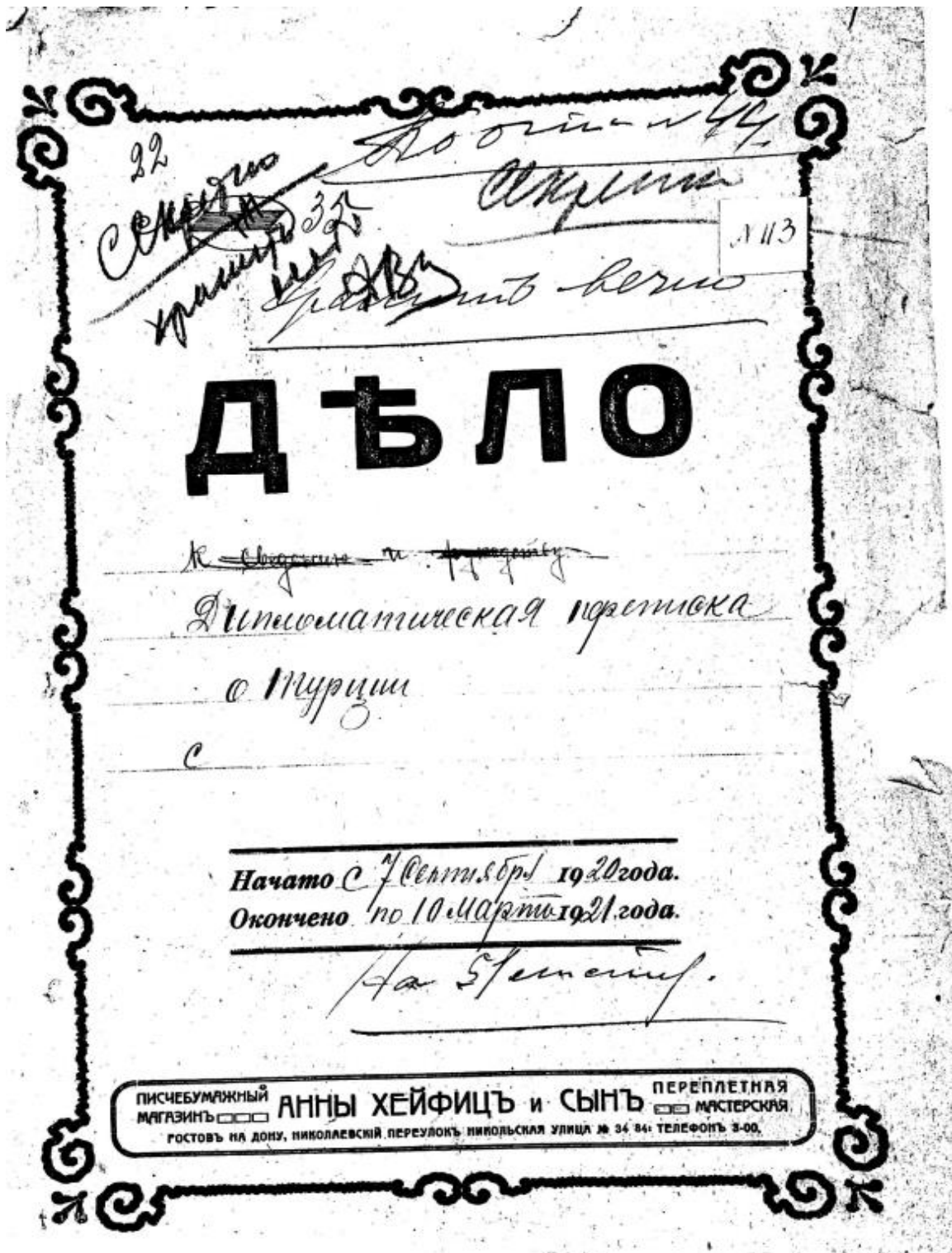
Каунак: RGASPI, 159-2-57-34.

Ek- 4: Yusuf Kemal Bey ve Arkadaşları Tarafından Kars'a Her Biri On Rublelik Dört Yüz Bin Altın Ruble Getirildiğine Dair

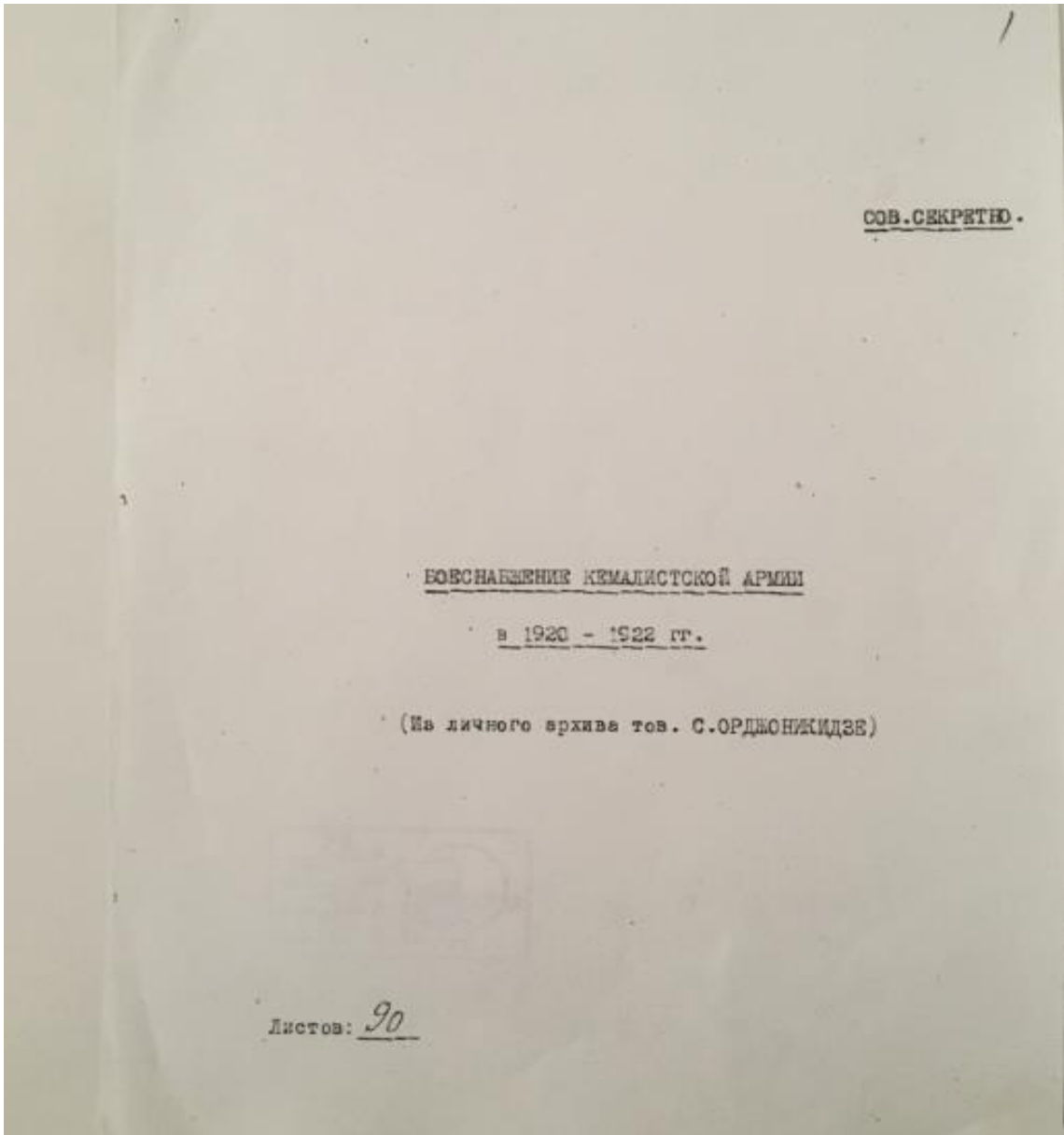
Каунак: ATASE, İSH, 611-104-6, (28.04.1337/1921); ATASE, İSH, 611-104-5, (29.04.1337/1921).

Ek- 5: Türkiye İle Yapılan Diplomatik Yazışmaları İçeren Belgelerin İlk Sayfası

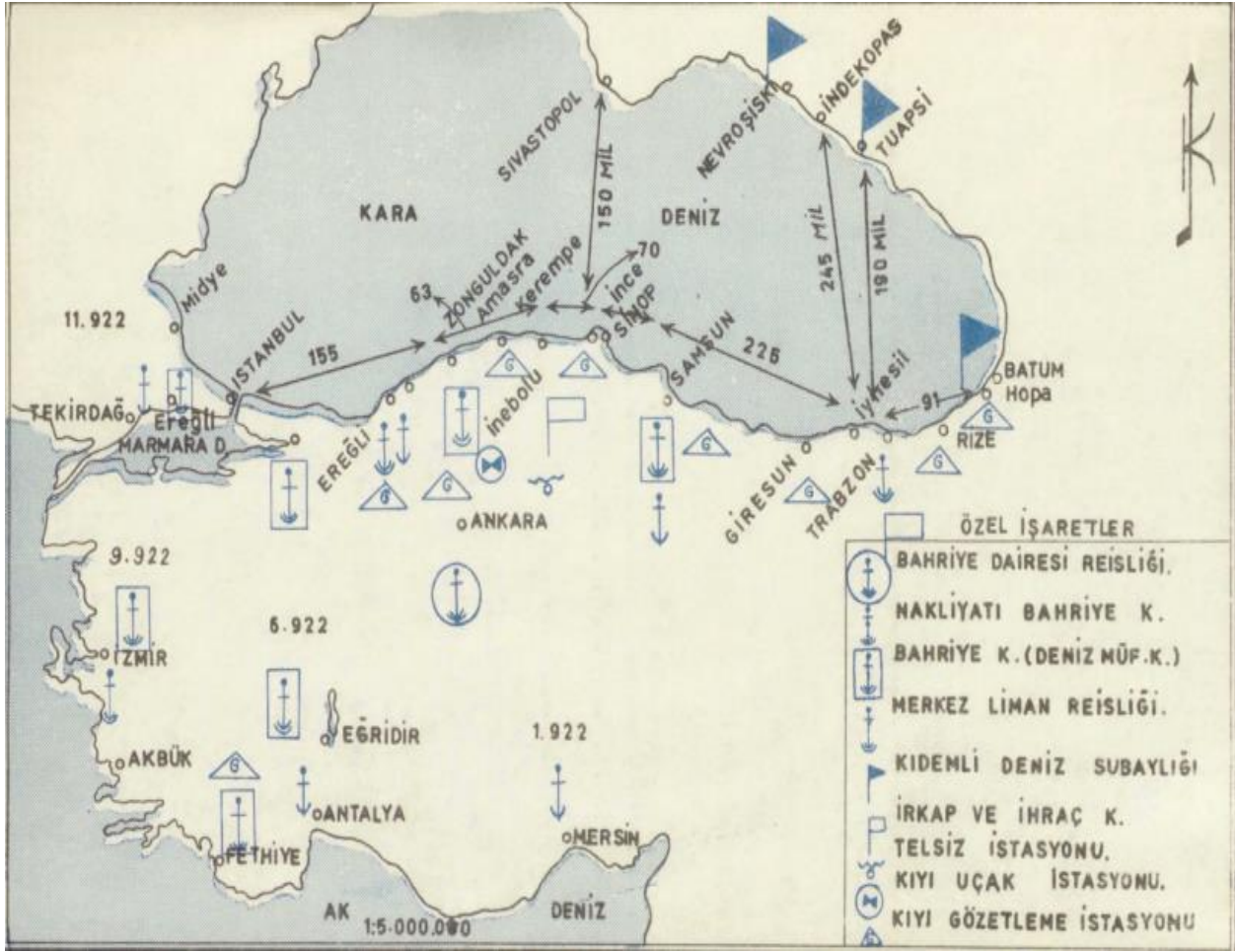
Kaynak: RGASPI, 85.1-T-61-1.

Ek- 6: Gönderilmesi Planlanan ve Gönderilen Silah, Cephane ve Askeri Teçhizatları İçeren Belgelerin İlk Sayfası

Кайнак: RGASPI, Fond: 85, Opis: T, Delo: 61, List: 1

Ek- 8: Milli Mücadele Döneminde Türk Deniz Birlikleri ve Kurumları İle Sevkiyat Yapılan Rus Limanları: Nevroşiski (Novorossiysk) ve Tuapsi (Tuapse)

Kaynak: Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, 21.